

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՑԻՆԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

Խ. ՏԱՐԻ 1939



ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

Ս Ի Ո Ն

Ժ. Գ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1939

Ս Ե Պ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

ԹԻԻ 9

Ա. Մ. Ե. Ն. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԳ ՀՕՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ
Ա. Մ. Ե. ՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԱԿԱԼ
Ա. Մ. Ե. Ն. Տ. ԳԷՈՐԳ ԱՐՔԵՊԻՍԿԱՊՈՍԻ
1 ՅՈՒՆԻՍ ԹՈՒԱԿԻՐ ՆԱՄԱԿԻՆ

16 Օգոստոս 1939

8904 - 27

Ամենապատիւ

Տ. Գեորգ Ս. Արքեպիսկոպոս Զորեչեան,
Տեղակալ Կաթողիկոսութեան Ամենայն Հայոց,
Ս. Էջմիածին

Մեծ հաճութեամբ ընդունեցանք Ամենապատիւութեանդ տարւոյս Յունիս 1 բուսկիւր եւ Թիւ 108 պատասխանագիրը, որով մեր Մայիս 3 բուսկիւր գրութեամբ արժարժած խնդրին կողմնակի իմաստը ըմբռնելի եւ օգտագործելի դասելով հանդերձ՝ անմիջական իմաստի նկատմամբ առ այժմ իրական միջոց նշել անկարելի կը համարէիք:

Այս տղերու մեր վերայ թողած ոչ այնքան յուսադրական տպաւորութիւնը մասամբ մեղմացաւ, երբ թերթերու մէջ երեւցաւ Ամերիկահայոց Առաջնորդ Գերաւեմորհ Տ. Գարեգին Արքեպիսկոպոս Յովսէփեանի հաւատարմաց ժողովուրդին ուղղեալ տարւոյս 19 Յունիս, Թիւ 104 յայտարարութիւնը, որով կը հաղորդէր պարունակութիւնը Ձեր Ամենապատիւութեան իր ընդունած երկու մասնաւոր նամակներուն, ուր ի միջի այլոց յայտնած էիք՝ թէ Կաթողիկոսութեան ընտրութեան հարցը պաշտօնական ընթացքի մէջ է. դիմում ներկայացուած է Խորհրդային Հանրապետութեան Վերադաս Մարմիններուն, եւ Ձեր Ամենապատիւութիւնը այն համոզումը ունի, որ դրական արդիւնք պիտի ունենայ եւ պիտի կարենաք մերձաւոր ապագային ուրախառիթ լուր հաղորդել ի միաբարութիւն եւ յուրախութիւն Սփիւռքի Հայութեան, եւ թէ՛ այս հարցի դրական լուծման նկատմամբ մեծ վստահութիւն ունիք Կեդրոնական Վարչութեան վրայ, նկատի առնելով վերջինիս բռնած դրական վերաբերմունքը անցեալ ընտրութեան ժամանակ:

Ձեր Ամենապատիւութեան սոյն հաղորդագրութիւնը յոյսի եռոյ մը եղաւ եւ անսահման ուրախութիւն պատճառեց թէ՛ մեզ, եւ թէ՛ Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի գերազանդութեան ու Անոր հոգեւոր բարձր իրաւասութեան նախանձախնդիր Սփիւռքի բովանդակ Հայութեան: Կը յուսանք թէ, Խորհրդային Հանրապետութեան բարեսցական աջակցութեամբ, ոչ տաս ժամանակէն իր ցանկալի լուծումը կը ստանայ Հայց. եկեղեցւոյ Նախապետութեան վերաբերմամբ այս յոյժ կենսական եւ անխեղձելի հարցը եւ Հայ ժողովուրդը երջանիկ բայտը կ'ուսնենայ ի մօտոյ ողջունելու իր արժանընթիւ Հայրապետ Ս. Լուսաւորչի Արքունի վրայ:

Պատասխանելով Ձեր գրութեան երկրորդ մասին, կուզանք թեղեկացնել հետեւեալը: Մեր երանաւորին Նախորդը՝ Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք ժամանակին ընդունած է հանգուցեալ եղանակաբանակ չափապիտի 1937 Օգոստոս 1 թուականի եւ թիւ 417 եւ 418 հոմալակները, եւ Հայոց եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան Մրագիրը, մեականւած եւ ընդունուած Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդէն, ու ապա՝ Ազգային — եկեղեցական ժողովէն:

Հանգուցեալ Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք՝ Հայրապետական Կոնգրակը, եւ Բարեկարգութեան Մրագիրը բազմաթիւ օրհնակներով զարդարել տուաւ, եւ իր 30 Սեպտեմբեր 1937 թուականի մասնաւոր Շրջաբերականով իրեց Սիիւռի բոլոր թեմական Առաջնորդներուն, Փոխանորդներուն եւ Հոգեւոր Հովուութեանց, յանձնարարելով՝ որ հանեն զանոնք յաւանք մարչական Խառն ժողովներու ի գործադրութիւն պարտ ու պատշաճին:

Հանգուցեալ Ս. Պատրիարքը այդ Շրջաբերականով միեւնոյն ժամանակ հրահանգեց, որ գործը արժանի ուսումնասիրութեան ենթարկուելու համար, լուսադոյն պիտի լինի, որ անոր նախաճիւղները կատարելու եւ ըստ այնմ թեղեկագիր պատրաստելու համար, նոյնինքն Թեմական ժողովներու եւ կամ, եթէ այս վերջիններս պատշաճ դասեն, Խառն ժողովներու միջոցաւ ընտրուած մասնաւոր ժողովներու յանձնուին Կոնգրակն ու Մրագիրը կամ Ձեկուցումը, եւ յետոյ, այդ Յանձնաժողովներէն մասնացում թեղեկագրին ծանօթանալի վերջ, Թեմական ժողովները, յիս խորհրդակցութեան, բանաձեւեն իրենց եզրակացութիւնները ու ամփոփեն մասնաւոր թեղեկագրի մը մէջ:

Այդ Շրջաբերականով Առաջնորդներուն եւ ժողովներուն կը թելադրէր նաեւ՝ Յանձնաժողովներու անգամակցութեան հրաւիրել հաւաստի, զգացման, եւ կօծական ու եկեղեցական հմտութեան սէր անձինքն եւս:

Ի պատասխան վերոյիշեալ Շրջաբերականին՝ հասած են տասնեւին զրուիքներ: Անոնց մէջ երկու Թեմական Առաջնորդներ եւ չորս Հովիւներ տուած են իրենց կարծիքը: Տասնեւմէկը կը յայտնեն թէ ընտրած են եւ կամ պիտի ընտրեն Յանձնաժողովներ որպէսզի ուսումնասիրեն Ձեկուցումը եւ հազորդեն իրենց եզրակացութիւնը: Երկուր՝ Կոնգրակն ու Ձեկուցումը ընդունած լինելին միայն կը յայտնեն:

Իսկ Կ. Պոլսոյ Ամենապատիւ Տ. Մեսրոպ Նարոյեան Պատրիարք իր պատասխանագրով կը զրկէ 1910—14 տարիներու տրամիւն, եկեղեցական Բարեկարգութեան խնդրոյն առթիւ, Պատրիարքարանէն Թեմներու եւ Կ. Պոլսոյ հոգեւորականաց ուղղեալ Շրջաբերականի հարցադրանքներու յիսուն եւ հինգ պատասխանագրերու թրքածարը, որ 1914 էն առաջ գրեթէ ամբողջ քրահայ եկեղեցականութեան կարծիքն ու բաղձանքը կը ներկայացնէ, եւ կը գրէ թէ այդ թրքածարը կարող է դիւրացնել իրեն՝ Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարքի կազմելիք ընդհանուր թեղեկագրի պատրաստութիւնը:

Կարեւոր կը համարինք յիշել նաեւ՝ թէ հանգուցեալ Ս. Պատրիարք Ս. Արուստայ Պատրիարքին՝ Սիւնի մէջ, 1937 եւ 1938 տարիներուն, տասնեւեք լամբագրական յօդուածներով հրատարակեց Բարեկարգական հարցին վերաբերմամբ Ս. Էջմիածնի Մրագրի մասին իր ուսումնասիրութիւնը եւ իր հեղինակաւոր կարծիքն ու եզրակացութիւնը: Սրէ Ձեր Ամենապատուութիւնը կը փափաքի, պատրաստ ենք այդ յօդուածներու կտրուները ուղարկել:

Եկեղեցական Բարեկարգութեան մասին 1910 թուականէն ի վեր յայտնուած կարծիքները ուսադրութեամբ քննել եւ եզրակացութիւններ ամփոփելը ընդարձակ ժամանակի եւ աշխատութեան կը կարօտի: Ի պահանջել հարկին կարելի է մեր բանիմաստ միաբաններէն Յանձնախումբ մը նշանակել այստեղ՝ կատարելու համար այդ աշխատանքը:

Մեր եւ Միաբանութեան կողմէ սիրոյ եւ յարգանաց ողջոյններ Ձեր Ամենապատուութեան, եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի եւ Մայր Աթոռի Միաբանութեան Միաբանութեան եւ Բարձրագոյն բոլոր անդամներուն:

Աղօթակից

ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԵՐՈՒՍԱԼԱՅԻՄ

ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՍՐՏԱԳԻՆ, ԿՈԶ ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ԵՒ ԱՆԴՐՅՈՐԴԱՆԱՆԻ ՍԵՐ ՍԻՐԵՑԵԱԼ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ

Սանհագի սարագիր Հայութեան այժմու վիճակը կարօտ չէ նկարագրութեան:

Հայկական Բարեգործական Ընդհ. Միութիւնը, ինչպէս նաեւ Սուրիոյ եւ Լիբանանի մեր վսանգահար ազգայինները, եւ Եգիպտոսի եւ Սփիւռքի աւելի բախսաւոր հայրենակիցները արդէն իսկ ձեռնարկած են գործի, օգնութեան հասնելու համար իրենց տունն ու սնեստութիւնը, իրենց դարաւոր հայրենիքը լեղով՝ սարագրութեան ցուպը վերստին ձեռք առնելու սխալուած շուրջ 25,000 մեր դժբախտ հայրենակիցներուն:

Պաղեստինի եւ Անդրյորդանանի մեր սիրելի ժողովուրդը, չենք սարակուսիր, ճշմարիտ խանդաղասանով պիտի բերէ իր արժանուէր մասնակցութեան բաժինը օգնութեան այս մեծ ու անյետաձգելի պարսփին:

Ամէն հայ իր հոգիին մէջ դեռ վառ կը պահէ դառն յիշատակը անցեալի սարագրութեան այն դժիւմ օրերուն, ուր նիւթական դոյզն օգնութիւն մը, եւ բարի խօսք մը ճոյնիսկ կը սփոփէին մեր հայրենազուրկ բազմութիւնները:

Սիրելի Հա՛յ ժողովուրդ,

Դուն որ աղանաւես եղած եւ քու անձիդ վրայ իսկ կրած ես բրնձագաղթի եւ սարագրութեան տառապանքն ու դառնութիւնները, յիշէ՛ հիմա այդ օրերը: Տա՛ւր ինչ որ կուգայ արեւդ, որպէսզի քու արիւնդդ եղբայր մը, քու մը, գերեզմանի դուռը հասած ծերունի մը, եւ աչները աւաւառնի լոյսին դեռ նոր բացած մանուկ մը կարենան ապրիլ եւ քիչ ատ ժամելի կեանք մը ապահովել:

Անոնք պիտի չմոռնան քու վեհանձն օժանդակութիւնը, ինչպէս դու ինքդ չես մոռցած, այսօր, երբ համեմատաբար դիւր ու ինքնապահ վիճակ մը ստեղծեցիր, ընդդէմ բազմապիսի դժուարութեանց եւ արգելներու:

Վստան եղի՛ր, այսօրուան թուառ ամբողջ սարագիրներուն՝ վաղուան հպարտ ու եղբայրասէր քաղաքացին պիտի ըլլայ:

Թո՛ղ Ամենախնամ Արարիչը միաբարեւ հայ ժողովուրդը, եւ իր աստուածային աջոյն հովանին սարածէ անոր վրայ, ուր որ ալ գտնուի անիկա, Հայրենիքին մէջ թէ ի Սփիւռս, ու զերծ պահէ զայն նորանոր փորձութիւններէ:

6 Օգոստոս 1939

Աթոռ Ս. Յակոբեանց, Երուսաղէմ

ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ
ՍԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՎԱՐԱԳՈՅՐ ՄԸՆ Ա.Լ...



Վերջինը արդեօք այն մեծ ողբերգութեան, որ այս ցեղին կեանքը եղաւ դարերէ ի վեր. առեղծուած թէ՛ ճակատագիր, ատիկա մարդոց տրուած չէ զիտնալ: Հայրենագութեանը նոր կարաւան մը ևս կուգայ, պէտք չկայ ըսելու թէ՛ ուրկէ, չեշտելու Սփիւռքի ցաւն ու տառապանքը: Ձենք ուզեր անգամ մը ևս միտքերու մէջ թարմացնել շաբաթներէ ի վեր պատմուած ու մանրամասնուած եղբերգութիւնը, որ հանգոյց առ հանգոյց հիւսուեցաւ, և ծանօթ է արդէն իր սրտառուէ բոլոր երեսներով: Սփոփանքի խօսք չունինք ի տես և ի լուր կատարուածին. նոր վէրք մըն ալ կը բացուի հայ Սփիւռքի արիւնաքամ մարմնին վրայ այս գաղթով, հակառակ անոր նկատմամբ ցոյց տրուած հոգածութեան և խնամքին, թէ՛ մերազնէից և թէ՛ օտարներու կողմէն, որոնք վեր կը ֆնան ամէն գնահատանքէ: Սակայն կարելի չէ չհիսնալ ու չխանդավառուիլ հոգեկան այն արժէքներով որ այս ժողովուրդին չէ պակասած միշտ, և որ կը ծաղկի ամէն անգամ, երբ արիւնով ողողուի, կամ երբ նոր հարուածներ պեղեն իր խոշտանգուած՝ բայց յաւէտ կենսունակ հողին:

Արեան փոթորիկներ յաճախ ցիրուցան ըրած են դայն, և դարերով իր ընտիր զաւակներ շարան շարան հեռացած են իրենց օրհնուած օճախներէն, տաճարներէն ու դպրոցներէն, և հայրենի սրբազան հողէն, որ հնձան եղած էր իրենց վաստակին ու քրտինքին:

Եւ սակայն երբ ժողովուրդ մը ապրիլ ուզէ, ոչինչ կայ որ ըլլայ կարող անոր այդ կամքը խորոտակելու. ի զմէր մարդկային վայրագութիւններ կը փորձեն սպաննել մարդիկ ազգ մը: Այս կարգի մահացումներ քանի՞ անգամներ փորձուեցան իր նկատմամբ, բայց ան հրաշքով կարծես ապրեցաւ միշտ:

Հոգեկան ուժ մը կայ ամբարուած իր մէջ, զոր բացատրել ղժուար է, որուն մէջ կը միաձուլուին կրօնք, լեզու, ցեղային ընդունակութիւններ, եւ քաղաքակրթական ձգտումներ. ուժ մը որ կենսունակ կը պահէ ցեղին անհատները որքան ալ անոնք վտարանդի և տարանջատուած ըլլան, և անընկճելի կը դարձնէ զանոնք որչափ ալ անոնք սակաւաթիւ ըլլան: Այդ հոգեկան ուժն է որ կ'ապրեցնէ ազգերը, եթէ անիկա չէ հիւժած ու չէ սպառած ներքնապէս, չնուաճուիլ արուեստական միջոցներով, չմեռնիլ մարդերու դիւակաւ հնարքներով:

Մեծ եղար միշտ նահատակութեանդ մէջ, պատուական ժողովուրդ, ինչ փոյթ թէ աշխարհը միշտ խուլ ֆուսց աղաչանքներուդ, անցեալի արիւնոտ փառքը, և ապագայի երազը միշտ վեր բռնեցին զքեզ խաւարէն ու կորուստէն. ապրելու բնազդը շատ զօրեղ եղաւ մէջդ, հարուածները փոխանակ գայն չբացնելու, պայծառ զիտակցութեան վերածեցին:

Համբուրնի նոյն այդ ոգին է որ ի յայտ կուգայ այժմու մեր հայրենագուրկ տարագիրներուն մէջ, նոյն անմեռ և ստեղծագործ ոգին սկսած է արդէն իր նորոգման հրաշքը :

Արդարև չի մեռնիր այն ժողովուրդը, որ իր կեանքին չափ թանկ կը գնահատէ իր նահատակներու նշխարները, և զանոնք իբրև նուիրական սրբութիւններ իր հետ առած կը մեկնի: Մեռելներուն բերուած այդ յարգանքը ժողովուրդի մը նկարագրին ազնուական գիծը կը կազմէ. մեռելները պէտք է ապրին մեր մէջ, եւ իշխեն մեր ժամանակին, որպէսզի անցեալի ժառանգութիւնը խողովակուի սերունդներու ընդմէջէն, և ասիկա նոյնիսկ ի նպաստ ցեղի յաւերժացման:

Ի՞նչ սրտազրաւ և անուշ է գուրգուրանքը այն հայ ծերունիին, որ իր բարի հոգիէն բոխած խնամքներ չի խնայեր իր նոր տնկած ծառին, նոյնիսկ այն պարագային երբ համոզուած է թէ անոր պտուղները իր թշնամին պիտի վայելէ:

Եւ ի՞նչ վսեմ է կեցուածքը բոլորին, ի՞նչ քաջութիւն և խաղաղութիւն հոգիի. ոչինչ ունին այժմ հայրենի աւերակներու յուշերէն զատ, սակայն անով ամէն ինչ ունին: Գետակ մը ջուր, ծառի մը շուք կը բաւեն իրեն, կախուլու հոն անոր ճիւղերէն իր քնարն ու կտակարանը, ինչպէս կ'ընէին երբեմնի Իսրայէլի տարագիրներ, իրենց սիրտերու խորէն երգելու հայրենի քաղցր յուշերն ու նուիրականութիւնները: «Եթէ մոռացայց զքեզ...» հայու հոգիին ալ կանչն է ասիկա, վասնզի մեզի համար ևս մոռացումին ոճիրը անքաւելի է: Չենք մոռցած, ու պիտի չմոռնանք այն ինչ որ դարերը կտակեւ են մեր հոգիին, մեր նկարագրին անմահ գիծերը, նոյնիսկ երբ չարիքը զգետներ է մեզ ամէն ճակատի վրայ: Հազար տարիներու կենդանի վկայութիւնն է որ կը խօսի մեր գաղթականներու կարաւանով մեր բոլորին:

Մուժ կամ պայծառ, քամբախտ կամ երջանիկ, այս ժողովուրդին դարերը չեն հերքուիր: Մեր սերունդը մեծ յոյսերու արշալոյսին մէջ անգամ մըն ալ փորձեց սրբազրեւ ճակատադրին պատգամը, և կրկին ինկաւ, ինչպէս ինկեր էին զինք կանխող բազմաթիւ սերունդներ. բայց կայ մեր ժողովուրդը որ վեր է բոլոր սերունդներէն:

Սրտասնդի՞ն է այս ամէնը յիշել՝ և յիշեցնել Սփիւռքի ստուերներու մէջ նստողներուն:

Կը խորհինք թէ այո՛:

ԽՄԲ.



ԿՐԹՆԵԿԱՆ

ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄՆ

«Բազում դաժեմ սասցան գլմեմբիւն,
Բազումք աղաթի գորտիւն,
Բայց դու առաւել եղեք,
Եւ անցուցեք զամենեմբիւն»
(ԱՌԱԿԱՑ ԼԱ. 29):

Տիրամայր Ս. Կոյսի Վերափոխման հրաշալի տօնին առթիւ որքան նպատակաւորամար պիտի ըլլար կիրարկել իմաստունին ժրագլուխ կնոջ և տիպար տանտիկնոջ ուղղած հիացական խօսքը. «Շատ մը դուստրեր հարստութիւն ստացան, շատեր զօրութիւն գործեցին. բայց դուն առաւել եղար և գերազանցեցիր ամէնքը»: Արդարեւ, Տիրամայրը մարդկային պատմութեան մէջ կնոջական քնքուշ հոգիներէն միակն եղաւ, առաջինն ու վերջինն ըլլալու պայմանով, որ բարոյական և հոգեւոր հարստութեան և զօրութեան մարմնացումով գերազանց կինը հանդիսացաւ իգական սեռի կոչումի իր արժանի բարձրութեան հասցուց, և արժանի եղաւ երկնքի բարձրութեան մէջ վերափոխուելու:

Մահը մահկանացունեցուս համար սահմանուած ամենէն անողոք օրէնքն է. մարդիկ սաստնական բոլորովին սահմանափակ կեանքի մը շրջանը բոլորելէ վերջ, կ'իյնան այդ օրէնքի տակ ու կ'անհետանան ժամանակին ու միջոցին մէջէն. Աստուածամայրն անգամ կը ննջէ. սակայն Ո. Կոյսի ննջման և վերափոխման պարագաներ իրենց ամբողջութեան մէջ գերազանց են և սքանչելի, խորհրդաւոր և միախառնական, ինչպէս Ս. Կոյսի կոչումն ու կենցաղը, ինչպէս անոր սկիզբը, նոյնպէս և վախճանը: Այսօր իգական սեռի ամենէն քնքուշ և ազնուական հոգին, նոյնինքն կնոջական և մայրական կոչման մարմնացումն է որ սուրբերու, առաքելաներու և ջահազգեմտներով պայծառացած լպտերակիր սուրբ կոյսերու մէջէն, բացառելով քերովբէներու և վեցեքեհան սերովբէներու հետ՝ վերափոխուելով՝ եօթնաստեղեան խորանները երբ կը մտնէ, այսօր՝ Անթառամ ծաղիկն ու համեղաճաշակ պտուղի բանաւոր բարունակը, նախամօր յանցանքներու ազատիչը, կուսութիւններու

մայրը, եօթնարփեան շնորհքներու ընդունարանը, վերին երուսաղէմի մէջ եղական ներուս համար անմասնելի եղող անապական առաքաստին երբ կ'արժանանայ, նոյնինքն Տէրն է որ կու գայ բազում հրեշտակներով ու կը պսակէ զայն փառաց պսակով և անմահական փառքով:

Հաւատացեալներս, սակայն, Վերափոխման առթիւ օր մը միայն հանդիսագրուած հրաշալի երեւոյթի արտաքին փայլէն իսպառհեռու, պարտինք խորանալ անոր ներքին և յաւիտենական գեղեցկութեան և արժէքին, անոր պատկաճմով լուսաւորելու համար մեր գիտակցութիւնն ու ճշմարիտ հաւատքը: Արդարեւ Վերափոխումը որքան Ս. Կոյսի փառքին արտաքինացումն ու հանդիսագրութիւնը, նոյնքան և անոր միախառնութեան մշտնջողիս աղբիւրն ու մեր յոյսին զբաւականն ու խորհուրդն է՝ Վերափոխումն աստուածային արդարութիւնը եղաւ անոր որ իր հաւատարմութեան և խոնարհութեան մէջ անհնարին տառապանքներու գաւառութիւնը ճաշակեց և որուն սիրտն սուրբը անցան. անոր՝ որուն համար իրօք և իրաւամբ կը վկայէ մարդկային խիղճը. «Շատ մը դուստրեր հարստութիւն ստացան, շատեր զօրութիւն ըրին, բայց դուն առաւել եղար և գերազանցեցիր ամէնքը»: Վերափոխումը, վերջապէս, խորհուրդն է մեր յոյսին, ստեղծողը և ամօրելի վստահութեան, թէ յանձին հրաշափառագոյն Ս. Կոյսին ունինք երկնային մայր մը զօրովազուած և բարեխօս մը զօրեղ:

Աւետարանի պարզունակ այլ խորիմաստ էջներուն մէջ, Փրկչի ծննդեան ու մսուրքին, ինչպէս նաեւ մահուան ու խաչին առջև Աստուածորդւոյն գիտակից մօր գէմքն է որ կը շողափայլի: Իսրայէլի հարստութիւն ստացող և կամ զօրութիւն գործող բազմաթիւ կոյսերու մէջէն՝ աստուածային անհասանելի նախախնամութիւնը Մաքիաւն էր սահմանած ըլլալու Մայրը Մեսիային: Եւ ան, որ իր կուսական անթուծութենէն մարմին, և հոգիէն հոգի էր ստուած իր Միածնին, զայն անոյց և դիցցոյց իր կաթին զուգընթաց Մաքիաւ իրարութիւնն ու սէրը. ան որ մտադրող հողւոյ կրտսիչի իր կողման բարձր և խոր գիտակցութեամբ իր որդւոյն նկատմամբ եղած յայտնութիւնները եպանէր ի սրտի իւրումդ և քայլ առ քայլ կը

հետևէր անոր ֆիզիքական և հոգեկան վերելքին, յամենայնի կարեկից և զօրավիգ հանդիսացաւ մինչև անոր խաչին պատուանդանին առջև։ Ու այսպէս աշխարհի փրկութեան պատճառ եղաւ, միանգամայն արժանապէս չհանցաւ մայրութեան սուրբ կոչումը առաջին անգամ իր վայել բարձրութեան հասցնողի անթառամ պսակը։ Վասնզի մինչև հեթանոս կրօններու մէջ հայր մը անսահման իշխանութեամբ զօրացած ամենայն ինչ էր, և — ինչպէս կը կարծէր Արիստոտելը, նա միակ զօնընդին էր — մայր մը զայեակ էր լոկ, քրիստոնէութիւնով իրենց ճաղաքացիի իրաւանց տիրացան մայրն ու որդին։ Քրիստոսի գալնէն ետքն է որ մայր մը և իր զաւակը միասին կը ներկայացուին քանդակագործութեան և նկարչութեան մէջ։ Կին մը իր զաւակը թեւեղուն մէջ գրկած՝ Ս. Կոյսն Մարիամ ու Յիսուս, ինչ որ գեղարուեստական խորհրդանշան մը ըլլալէ բոլորովին վեր, գաղափարներու և բարոյականին մէջ եղած բարելւրում մըն է։ Ստուգիւ մինչ այր մարդուն գործունէութեան գաղափարն է ընտանիքը, իր մասնաւոր պաշտօնն ու հայրենիքը, կնոջ գործունէութիւնը կը սահմանափակուի ընտանիքի պարունակին մէջ։ Նա կինն է և մայր։ և իբր այդ սահմանաւած է մանուկին հոգին ու նկարագիրը իր օրտով ու շունչով կերտելու գաստիարակչի գիտ և կոչման։ Զաւակ մը երկուկուսն է իր մօր հոգւոյն, ինչպէս եղած են պատմութեան այնքան ծանօթ հոգեւորականները, Ս. Յովհան Ոսկեբերան հայրապետ, Սուրբ Օգոստինոս Հիպոլոնացի, Եսայի Նիլպատուրուշեցի կաթողիկոս — որուն մայրը զայն կը գէշեր Դուինի կաթողիկոսարանի դրան առջև՝ զարմացողներուն պատասխանելով թէ կաթողիկոսութեան կը վարժեցնէ զայն — ու անհամար բազմութիւնը առաքելներէն, մարտիրոսներու և սուրբերու։ Սուրբ է մայրական կոչումը, այդ իսկ պատճառով ամէն կին մայր չլինար ըլլալ, մինչ ճշմարիտ մայրերը տիպար կիներ կը հանդիսանան։

Մեր պատմութեան մէջ — փառք Հայ Մայրերուն — անպակաս են Անուիթաներ, Ջուիկներ, Տիկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին, Եռչաններ, շուշանային անքձութեամբ օծուն հայուկիներ։ Ճշմար

րիտ մայրերը հրեշտակներ կ'ըլլան, ու ամբարշտ կինները՝ հրէշներ։ Կ'անցնի կնիք, բայց կը մնայ մայրն իր յիշատակով, և իր բարեմասնէ գաւազներուն հրեշտակած հոգեկան և բարոյական հարստութիւնով։ Երանի՛ այն զաւակաց որոնք իրենց առջինեկ քայլերն առած են իրենց մօր խանդավառանքին ու գործվալից նալուածքին առջև, անոր ծունկերուն վրայ թոթոված են իրենց առաջին բառերն, անոր գրկաց մէջ ու շրթներէն ճաշակած են սիրոյ քաղցրութիւնը, և անոր կաթոգին նալուածքն ուսած են բարութիւնն ինքնին։ Եւ երանի՛ այն մայրերուն, որոնց զաւակը մահուան կապուտ կողոպուտը փոխադրող և անիծեալ գործիք մը ըլլալէ իսպառ հեռու, ննջեցեալն ի դիր հանգստեան տանելու անգործվար մըն է, որոնց գերեզմանն ամենակուր անդենականին վրայ փորուած երախ մը ըլլալէ բոլորովին հեռու, անմահական կենաց վրայ բացուած մուտք մըն է, և որոնց ննջումն, ի վերջոյ, վերափոխում մըն է մահաւանդ։ Այս իսկ է պատճառը սա իրողութեան, որ բողոքական Ամերիկան՝ այնքան ժառու և վերապահ հանդէպ Տիրամօր պաշտամունքին՝ ամէն Մայիսի երկրորդ կիրակին՝ ծաղիկներու բոյրին ու թոյրին կախարդանքով գեղուն՝ նուիրադործած է Մայրերու խնկելի յիշատակին։ Մեր ժառանգներու մեծ իմաստներն՝ Գանթի խօսքը յիշելով՝ թէ երկու բան զիս կը համակէ մշտանորոգ հիացումով և անսահման սքանչացումով — աստեղագորդ երկինքը գլխուս վերեւ, և բարոյական օրէնքներս — անվարան պիտի աւելցնէի երբորդ մը։ Այդ բարոյական օրէնքի անաղբիւր եղող մօր մը սիրտը, Տիրամօր սիրտը մահաւանդ։

Ս. Կոյսի վերափոխման իրաւական գոյութիւնը, սակայն, անոր տիպար մայրութեան հանգամանքին մէջ չէ միայն. առայս մէկէ աւելի վկայութիւններ կան Աւետարանին մէջ։ Սոսկէս, ժողովրդին մէջէն «Երաւնի զքեզ կրող որովայնին և զքեզ գիցնող ստինքներուն» բացազանցող կնոջ մը՝ Յիսուս յայտարարեց. «Մահաւանդ երանի աւնոց որոնք Աստուծոյ խօսքին կ'անսան և կը գործադրեն զայն» (Ղուկ. ԺԱ. 27)։ Դարձեալ, երբ Յիսուսին լուր բերին թէ իր մայրն ու «Եղբայրները» զուրբ կեցած են և զինք տեսնել կ'ուզեն, նա ըսաւ. «Ո՞վ է

իմ մայրս, կամ որո՞նք են իմ եղբայրներս: Եւ ձեռքն իր աշակերտներուն երկնցնելով ըսաւ. Ահաւաստիկ իմ մայրս ու եղբայրներս: Վասնից որք են երկինքը եղող չորս կամքը՝ այն է իմ եղբայրս, քոյրս և մայրս: Այս և այսորինակ վէպաութիւններէն կը հետեւի, թէ Ս. Կոյսի վերափոխման պատճառը պէտք է փնտռել անոր ոչ միայն երկնատուր շնորհաց, այլ նաեւ ստացիկ և հաւատքի հուրին մէջ ու կամքի սալին վրայ դարձնուած արժանեաց մէջ:

Գարձեալ Աւետարանի պատմութեան մէջ իր բոլոր առաւելութիւններով ներկայացուած Ս. Կոյսի ամենէն տիրական յատկանիշն է անոր կուսութիւնը: Յիսուս աւանապական ըլլալով՝ մարմնացաւ անապական և անարատ Մարիամէն, որ կոյս էր և կոյս մնաց հոգւով և մարմնով. տրուած ըլլալով որ Աստուած գերագոյն սրբութիւնն իսկ է, մարմին առած Բանին վրայ լրացած այս անբացատրելի միութիւնը Աստուծոյ և մարդուն միջև ներգաշակելու համար պէտք էր հրեշտակային մաքրութիւն մը, կուսական անարատութիւն մը: Եւ ինչպէս որ Ս. Իերնարզոս գիտել կու տայ, պէտք չէ զարմանալ որ այս Կոյսին անարատութեան արժանիքը գեր ի վեր է քան հրեշտակներունը, ինչու որ անոնց մաքրութիւնն իրենց երանութիւնն և փառքի բնոյթին ու մենաշնորհին արդիւնքն է. մինչդեռ Ս. Կոյսն անարատ էր ընտրութեամբ և առաքինութեամբ:

Թանձին Աստուածամօր տեսնուած կուսական ամբօթիւնը քրիստոնէական առաքինութիւններէն մին նկատուած է, առաքինութիւնն մը զոր պարտինք ի յայտ բերել ոչ թէ միայն մարմին, այլ և հաւատքի, գիտակցութեան, ազգային արժանապատուութեան, ընտանեկան սրբութեան տեսակէտներով. և «մարմնատեսիլ քերովքէ»ի այդ եզրական անարատութեան ակնարկելով է որ պարտաւոր նարեկացին կը հոգեբոգէ. «Ահա կաթիլ մի կաթին քուժդ կուսութեան յանձն իմ անձրեւեալ կենաց ինձ զօրէն»:

Ս. Կոյսի վերափոխման պատճառը, սակայն, ինչպէս որ անոր տիպար մայրութեան և աստուածամայրութեան հանգամանքին մէջ էր, նմանապէս անոր կուսութեան մէջ չէ միայն: Անոր վերափոխման այսինքն երկնաւոր փառքի արժանացման եւ վայելած անսահման մխիթարութեան

պատճառը պէտք է փնտռել նաեւ անոր պարզ և համեստ հանգամանքներու մէջ. այսինքն անոր հաւատարմութեան, հընազանդութեան և խոնարհութեան մէջ: Իր երեք տարեկանին տաճար նուիրումէն մինչև Փրկչի փրկագործ անօրէնութեանց վախճանը՝ նա հաւատարիմ եղաւ իր կուսական մայրական կոչմանց, Աստուծոյ խօսքին ու պատգամին, օրէնքներուն և ներշնչուած մին, անոր կամքն ընելով իր ամենէն սուրբ օրէնքը, և այդ հաւատարմութեան ի սէր ենթարկուելով սիրտ խցոտող տառապանքներու նա հնազանդ էր Աստուծոյ բոլոր ցուցումներուն և ազգուններուն զորս կամարէր հոգեկին. Աստուծոյ ձեռքերուն մէջ հոգելից էակ մը ինքնին՝ որ գիտակից մահացուցման և հնազանդութեան կրթանքին մէջ ելեկտրականացած՝ միշտ պատրաստ էր Գերագոյն Սրբութեան կամքը կատարելու, և ամէն խորհուրդ, խօսք կամ գործ անոր կամքին ու փառքին համար ընելու: Եւ ի վերայ այս արժանայնի, Տիրամայրը խոնարհ էր յոյժ: Աստուծոյ աւանտարեք հրեշտակը զայն կ'ողջունէ իրբ Աստուծոյ չնորհի արժանացած, իր Աստուծոյ Որդւոյն մայրութեան կոչուած, բայց նա ինչզիմք զազախն Տեսնոնք կը հռչակէ: Եւ իր հրաշալի հոգեբոգութեան մէջ, որ խոնարհութեան գլուխ գործոց ներողն է, նա կը փառաւորէ Տէրը. «Ձի հայեցաւ ի խոնարհութիւն աղանդոյ իւրոյ»: Ահա այս խոնարհութիւնն էր որ հիացուց երկինքը և Աստուծոյ Որդին յօժարեցոյց չոր ծոցէն խոնարհելով Ս. Կոյսի գրկին մէջ պարփակուելու: Եւ ինչպէս որ սուրբն Ամբրոսիոս կը բացագանչէ. Մարիամ ի խոնարհութիւնը որ Մարգեղութեան Սրբուհուրդին մէջ կրցաւ զԱստուած յերկիր ինքնին, նմանապէս զօրեց մաքրամաքուր էակ մը երկինքի բարձրութեան հանելու: Եւ այդ իսկ պատճառով՝ խոնարհութիւնը քրիստոնէական առաքինութեանց մէջ մեծագոյնն էրէն է. հպարտներն ու ամէն անոնք որոնք խոնարհ չեն՝ Աստուծոյ արքայուծութիւնը չեն կրնար տառապել, քիչ յայտարարէ Պօղոս Առաքեալ. Նոյն ինքն Փրկչի երանի կը կարգայ հեզոց. նա որ խոնարհութեան գերագոյն մարմնացումն եղաւ ու ըսաւ. «Եկա՛յք առ իս . . . զի հեզ եմ և խոնարհ սրտով»: «Այո, կարելի է մեծ ըլլալ և խոնարհ

ըլլալ, և մեծերու առաւելութիւնը այն է որ կրնան իրենց խոնարհութեան մէջ խնդիրներ իրենց կացութիւնը սրբացնելիք բան մը, և իրենց կացութեան մէջ գտնել բան մը որ իրենց խոնարհութիւնն ամենէն սուրբն ու ամենէն թանկագինն ընծայէ առաջի Աստուծոյն: Սուրբ Կոյսը երկինքի բարձրութեան փոխեցաւ ինչու որ ամբողջովին խոնարհեցաւ իր հաւատարմի և հնազանդ հոգւոյն բովանդակ խորութեամբը:

* * *

Ո՛վ Սուրբ Մարիամ, դուն որ երկինքի Իսկուհին, Երանուհին, Թագուհին ու Սրբուհին ես, բարեխօսէ՛ որ մեր մայրերն ու քոյրերը տաժանագին կրթանքով և անհամեմատ զոհողութիւններով կարենան ըլլալ քեզի ճշմարիտ անուանակիցներ, և իբր իսկական և երանելի հոգիներ արժանանան սրբութեան քաղին: Հրեշտակ ի մարդկանէ, որ զերգանց մայրն եղար, բարեխօսէ՛ բոլոր մայրերուն համար, որպէսզի կարենան Աստուծոյ կամբքին հաճելի բարձրութեան և շնորհքի մէջ պահել մայրական սուրբ կոչումը: Մարմնատեսիլ քեզի վրէ, քու կուսական անքնութեան շնորհէն կաթիլ մը ցողէ բոլոր կոյսերուն և կուսական հոգիներուն վրայ, որպէսզի կարենան անաղարտ և սուրբ պահել բովանդակ նուիրականութիւններն ու սրբութիւնները: Մեղեք Աստուծոյ, որ Աստուածորդին առ մեզ ինքեցեցիք քու խոնարհութեամբ, բարեխօսէ՛ մարդկային ազգի վերջափունքին ծննդեան և փրկութեան համար: Խորան Բարձրելոյ և Տաճար Սրբութեան, որ Ս. Հոգւոյն ընդունարան հանդիսանալով կենաց և շքեղ շնորհակց արժանիքներով զանգեցիր, բարեխօսէ՛ որ մեղաւորներս ըլլանք մէկ մէկ կենդանի տաճար ու խորան Աստուծոյ: Աղաչեա՛ վառ մեր զառ լեզն զմարմնացեալն Աստուած, որպէսզի Վերափոխանդ հրաշալի փառքին, անոր առթած միջոցաւ յայտնուինք և մեզի ներշնչած յոյսի խորհուրդին առջև, թէ երկինքի գոռը մեզի համար ալ բաց է և թէ յանձինք ունինք հզօր բարեխօս մը, ըլլանք հնազանդ և արի, հաւատարմի ու խոնարհ:

ՇԱԽԱՐՇ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԿՐԾՆԱՓԻԼԻՍՈՓԵՅԱԿՆԸ

ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԿԱԶՄԸ

«Իրականութեան աշխարհը
արժեքներու աշխարհն է»
ՊՐԱՏԼԻ

Կամքը կը գործէ միշտ ի խնդիր Արժեքի կամ Բարիին զոր ստեղծելը կամ վայելելը իր գործունէութեան առանցքը կը կազմէ: Այո, կամքը ճիշդ աշխարհ գործելուն համար է որ ինքն իր մէջ ունի իր բացաւարութիւնը, և ինքն իրմով հասկնալի է ու Ասիկա պիտի առաջնորդէ մեզ, անկախելու որ ինչ որ կամքը կը ստեղծէ կամ ինքնին Բարի է, կամ միջոց մըն է Բարիին: Աւելին: Եթէ ինչ որ ստեղծուած է՝ Բարի է, ոչ միայն իբրեւ միջոց մը՝ այլ ըստ ինքեան, կը հետեւի որ անոր բուն իսկ էութիւնը կամ գոյացութիւնը Բարի է ու Աւելի հոգեւեները չեն երթար ըսելու որ Բարին էութիւնը կամ գոյացութիւնն է բոլոր գոյ եղող բաներուն: Բայց իրաւունք ունինք, նոյնիսկ հարկադրուած ենք ընդունուած ենթադրութեան կողմէ՝ ըսելու թէ ինչ որ գոյ է պէտք է կամ միջոց մը ըլլայ գոյացապէս Բարի բանի մը և կամ ըստ ինքեան գոյացապէս Բարի բան մը ըլլայ: Ըստ այսմ կը մտնենք նոր հարցի մը մէջ իրականութեան եւ Արժեքի յարաբերութեան մասին:

Այն անձկութիւնները, որոնց ենթակալ է ժամանակակից իմաստասիրութիւնը, Տիեզերքի մասին բացատրութիւն մը գտնելու իր ճիգերուն մէջ, պիտի փառալին հիմէ որոնէ այդ բացատրութիւնը Աստուծոյ լիակատար ըմբռնումի մը մէջ և ներկայացնէ զայն կամքի եղբրով:

Հարցը զոր պիտի հետապնդեմ այժմ սա է. պէ՛տք է ըմբռնենք իբրեւ իբրեւ իրարմէ անխախտ բացատրութիւն ունեցող բաներ, որոնք Արժեքը իբրեւ յատկութիւն ունին, թէ՛ պէտք է խորհինք Արժեքի մասին իբրեւ ինքնին ճշմարիտ իրականութիւնը որ կ'իրադրուի իր զանազան ձևերը՝ որպէսզի ինքեցեցի իր իրաւունք մէջ — կամ ստեղծելով իրենց այլ նպատակին համար՝ շնորհիւ Աստուծոյն կամքին:

Կը կարծեմ թէ մեր դժուարութիւնը կը ծագի այն իրողութենէն որ՝ իմաստա-

սիրութիւնը, ըլլալով իմացական գործու-
նէութիւն մը, միշտ կը ձգտի առաւելագէտ
կախում ունենալ այն որոշումներէն որոնք
կ'ըլլան գիտութեան մէջ՝ ի ինչոր վերջ-
նական արժէքի, քան այն ճիգերէն՝ զորս
միասնաբար ի գործ կը գնեն Արուեստը և
Բարոյականը: Գիտութեան մէջ իմացակա-
նութիւնը ոչ միայն գերագոյն գործիքն է
այլ՝ միակը: Ուստի շատ բնական է, որ
իմացականութիւնը իմաստասիրութեան մէջ
ևս կիրարկէ գիտութեան մեթոտները եւ
գործողութիւնները՝ ոչ միայն իբրեւ ի՛ր մե-
թոտները այլ նաեւ իբրեւ որոշիչը ի՛ր հե-
տադատութեանց առարկային: Այդ կը նը-
կատեմ ես էական երևոյթը իմացապաշ-
տական հերետիկոսութեան: Իմաստասիրու-
թիւնը կա՛մ պէտք է իմացական ըլլայ եւ
կա՛մ դադրի ինքզինքն ըլլալէ: Բայց ի-
մացականութիւնը ի՛ր առարկան գործէն
կ'առնէ. պատրաստ է առնելու զայն ֆի-
զիքական աշխարհէն և զայն ճանչնալու
կամար ի՛ր կիրարկած գործիչու կերպէն,
եւ այս վերջնայն արդիւնքներէն: Սակայն
նուազ պատրաստակամ է ի՛ր հետադատու-
թեանց առարկայ ընել գործելու այն կեր-
պերը և անոնց արդիւնքները որոնք կը հա-
մապատասխանեն մարդկային ա՛յն գործու-
նէութեանց որոնք կա՛մ զուտ՝ կա՛մ եր-
բեք՝ իմացական չեն: Բայց որպէսզի բնա-
զանցութիւն մը գահադուցիչ ըլլայ, պէտք
է ի՛ր հետադատութեանց առարկայ ընել ա-
ստնք և պէտք է տայ անոնց բնորոշիչ ազ-
գեցութիւն մը: Գիտութեան նպատակը՝ ա-
ռարկայական տեսակէտէն՝ Իրականութիւնն
է, ենթակայական տեսակէտէն՝ Մանթոնու-
թիւնը: Արուեստին նպատակն՝ առարկա-
յական տեսակէտէն՝ Գեղեցկութիւնն է, են-
թակայական տեսակէտէն՝ Ստեղծում և Դը-
նահատում: Բարոյականի նպատակը՝ ա-
ռարկայական տեսակէտէն՝ Ընկերութիւնն
է, ենթակայական տեսակէտէն՝ յուսաւորեալ
նշանմանքը և պարտաճանաչ Գործունէու-
թիւնը: Անտարակոյս թէ՛ Արուեստը և թէ՛
Բարոյականը (Ethics) կ'ենթադրեն Գիտու-
թիւնը կա՛մ Մանթոնութիւնը և Բարոյակա-
նութեան (Morality) աւ Գեղեցկութեան ոգին
նոյն է ծղարտութեան ոգիին հետ: օՍէրը
Գլխաւոր աղբիւրն է արամբանութեան: (*)

Բայց մինչդեռ Արուեստը եւ Բարոյա-
կանը կը պարունակեն իմացական տար-
րը, նոյն ատեն կը պարունակեն նաեւ
յուզական եւ կամեցողական տարրեր,
զորս գիտութիւնը զանց կ'առնէ՝ գիտնալու
կամքին միակ բացառութեամբը, Բայց գոր-
ծելու այս կերպերը, պարունակելով հանդերձ
ի բնէ ոչ-իմացական տարրեր, իրենց ծագ-
ման մէջ, ենթակայ են իմացական քննու-
թեան: Մեր ջատագովածը այն չէ որ ի-
մաստասիրութիւնը պէտք է դադրի իմա-
ցական ըլլալէ, այլ այն է՝ թէ ի՛ր իմացական
հետադատութեանց նիւթը պէտք է առնէ
նաեւ՝ Բարոյականն և Արուեստէ, ինչպէս
կ'առնէ Տրամբանութեն և Մանթոնաբա-
նութենէ (Epistemology): Յայտնի է թէ մինչ
Գիտութիւնը ի՛ր վախճանը գտած կ'ըլլայ
Մանթոնութեան մէջ, որ կը թողու առար-
կայական աշխարհը ի՛ր գտածին պէս, Ար-
ուեստը և Բարոյականը նպատակ ունին թէ՛
հասկացողութիւնը առարկային և թէ՛ այն
գործունէութիւնը որ կը փոխակերպէ ա-
ռարկան: Արդ, եթէ իմացականութիւնը ի՛ր
գործելու կերպովը տարուած է հաստատե-
լու, գէթ ենթադրելու, թէ Տիեզերքի բա-
ցատրութիւնը պէտք է գտնուի Ստեղծա-
գործ կամքի մը մէջ, պէտք է յառաջ երթայ
ընդունելու թէ մարդկային այն գործունէու-
թիւնները որոնք ստեղծագործ ոյժ մը կը
պարունակեն իրենց մէջ, աւելի վստասելի
առաջնորդներ են Իրականութեան կազմը
մեզի հասկցնելու գործին մէջ, քան նոյնինքն
գիտութեան յատուկ գործունէութիւնը որ
կը ձգէ առարկան ի՛ր գտածին պէս:

Իմաստաւէրներ մեկնելով իրաց հան-
դէպ Գիտութեան բռնած ընդհանուր կեց-
ուածքէն, ընդհանրապէս Գոյութիւնը ի-
րենց հիմնական յղացքը (substantive notion)
ըրած են, իսկ արժէքին՝ գոյութեան վը-
րայ ստեղծէ դրուած (adjectival) բանի մը
իմաստը տուած են: Ճիշդ է որ Պլատոն
Բարիի գաղափարի մասին կը խօսի իբրեւ
ἡτιέκεια τῆς οὐσίας — որ կրնայ նշանակել.
պիւր և անդին առարկայական գոյութենէն ա-
բայց չի հետապնդեր այդ գաղափարը Բա-
րոյականի և Քաղաքականի ուսումնաբա-
րութեան մէջ, այլ կը մնայ երկրաչափու-
թեան տիրական ազգեցութեան տակ: Ըմ-
բռնած ըլլալով Բարիի Գաղափարը, իմաս-
տասէրը պէտք էր դառնար գործնական

ինչդերնեքու և կառավարել իր ոստանը այս գերագոյն սկզբունքին լոյսին տակ, Բայց Բարոյականի և Քաղաքականի ուսումնասիրութիւնը չէ օգտագործած Բարին՝ հասկացողութեան մէջ, Ս. Ռովման Ագուինացին թէ և իրաւար կը նոյնացնէ Բարին էութեան (being) հետ, բայց կը տարուի էութիւնը Բարին առաջ զնեւ, վասնզի էութիւնը առաջին առարկան է իմացականութեան, և ասոր հետեանքը ան կ'ըլլայ որ արժէքի ամբողջ յղացքը գրեթէ կ'անյայտանայ: Գոյացութեան իր տուած սահմանը, իբրեւ բան մը որ գոյ է ինքն ըստ ինքեան, երբեք չմղեր զինքը նոյնիսկ նըկատելու որ՝ արեւօք այդ սահմանումը նոյն բանը ըսել չէ՞ թէ՞ Գոյացութիւնը և Բարին (կամ Արժէքը) համարել եզրեր են:

Բայց գոյացութեան (այսպէս սահմանած) նոյնութիւնը Արժէքին հետ անխուսափելիօրէն կը հետեւի Աստուածեան տեսութեան ընդունելութենէն: Տիեզերքը պէտք է ըմբռնել իբրեւ բան մը որ իր սկիզբը և միութիւնը կ'առնէ Ստեղծագործ կամքէ մը:

Սակայն կամքին անհրաժեշտաբար կապուած է Բարին կամ Արժէքը. հետեւաբար իբրեւ մէջ ամենէն հիմնական տարրը իրենց Արժէքն է: Ասիկա, այսինքն Արժէքը, յատկութիւն մը չէ՞ զոր ունեցած են իրեքը պատահաբար, այլ կազմիչ սկզբունքը՝ ճշմարիտ իսկութիւնն է ամէն գոյութեան: Ագուինացին կ'ըսէ որ՝ օեւ է բան այնչափով կատարեալ է որչափով որ գոյութիւնն ունի, և թէ՛ ամէն ինչ բարի է այնչափով՝ որչափով որ գոյութիւնն ունի:

Ասոր հակադարձն է բեղուն ճշմարտութիւնը. ամէն ինչ այնչափով գոյութիւն ունի որչափով որ բարի է: Վերջնական իրականութիւնը և նախնական հիմքը ամէն ինչի գոյութեան՝ ստեղծագործ Աստուածն է, որուն մէջ ամէն արժէք յաւիտենապէս իրական է: Արժէքը իբրեւ անմիջական առարկան Ստեղծագործ կամքին, ինքնին երկրորդական հիմքն է բոլոր ստեղծուած բանեքու գոյութեան (being): Հետ այսմ Արժէքը՝ իրագործման կարգին մէջ՝ գոյութեան (existence) առաջ է: Բայց Արժէքը Գոյութիւնն չէ, ու պէտք է գոյութիւնն ըստանայ որպէսզի իրականութեան մաս կազմէ. միւս կողմէն՝ իրողութիւնն է որ ամէն

ինչ գոյութիւն կը ստանայ կամ իբրեւ միջոց կամ իբրեւ անդրուար Արժէքի:

Արժէքի այս տեսութիւնը, իբրեւ բան մը որ Գոյութեանն առաջ է, և հիմքը՝ գոյութեան, դիւրին չէ արտայայտել հակառակ տեսութենէն որդեգրուած եզրերով: Արդարեւ նոր տեսութիւն մը չէ ան, որովհետեւ ան, ինչպէս ըսուեցաւ, տիրական գաղափար մըն է Պղատոնի մտածումին մէջ: Բայց այս տեսութիւնը արտայայտելու համար յատուկ լեզու մը չէ ձևակերտուած, և նոյնիսկ այս խորհողներ, որոնց փափաքն է եղած Արժէքին առաջնակարգ տեղ մը տալ, յաճախ չեն կրցած խուսափիլ իրենց գործածած լեզուին կողմէ յարուցուած խոչընդոտներէ: Թերեւս մենք խուսափինք նմանորինս խոչընդոտներէ, երկատի առնելով Գոյացութիւնն եզրին գաւազան իմաստները, որոնց մէջ զատորոշութիւն մը զննել շատ կարեւոր է մեր տեսութեան համար:

Եթէ կարելի ըլլար անգիտանալ ցարդ գործածուած արտայայտութեան բոլոր ձևերը, ևս ստիպողական պիտի նկատէի որ Գոյացութիւնն եղը գործածուի միակայն Բանն իմաստով. այդ պարագային Գոյացութիւն (substance) = Արժէք + Գոյութիւն (Existence): Սակայն չենք կրնար անգիտանալ սա տեսութիւնը թէ, ըստ բառին սովորական գործածութեան, բանի մը Գոյացութիւնը տարբեր բան մըն է քան այդ իրական բանին ամբողջութիւնը. ինք ըլլալով տարբեր բան մը իրական բանին ամբողջութեան կարգ մը տարբերէն. օրինակ՝ անոր պատահական յատկութիւններէն: Արդ ես կը կարծեմ որ եթէ երբեք բառը այս իմաստով գործածուի այն ատեն Գոյացութիւնը ուրիշ բան չի նշանակիր բայց եթէ Արժէք: Արժէքը իրական բաներուն մէջ այն տարրն է որ թէ՛ անոնց ըլլալուն պատճառն է և թէ՛ կ'ընէ զանոնք այն ինչ որ են, և այսպէս պատշաճապէս կոչուած է Գոյացութիւն: Բայց իմաստի այս առումին մէջ գոյացութիւնը պէտք է զատորոշուի ներկայ Գոյութեան (actuality): Յաւիտենականօրէն՝ բոլոր արժէքներ իրագործուած են Աստուծոյ մէջ. բայց ժամանակին մէջ բոլոր արժէքները իրագործուած չեն հոս և հիմայ:

Ստուգապէս ճշիշ է թէ Արժէքը լոկ իրագործուած է (actual) գաւազան բանեքու

մէջ որոնք արժէք մը կը ներկայացնեն. ուսն ա՛յն ատեն միայն ամբողջապէս կ'իրաւործուի, երբ, իբրեւ յայնպէս իբրեւ արժէք՝ գնահատուի գիտակից էակէ մը: Մարդ կը փորձուի զատորշել Բարին բարի բանէն, կամ ստուգելու համար թէ ի՞նչ կը մնայ երկուքէն այդ բաժանուէն վերջ, և կամ միթոյս մը ունենալ՝ հասկնալու համար թէ ի՞նչ են անոնք այդ բաժանեալ վիճակի մէջ: Բայց այս ընել կրկնել է սխալ հանոյապաշտ. ներուռն երբ անօթի եմ՝ սնունդ կ'ուզեմ, և ոչ՝ (բացի պատահական պարագայէ) ուտելու հաճոյքը: Բաղձանքը ընդհանուր բան մը չէ, ինչպէս է հաճոյքը: Եւ սակայն ճիշդ է թէ երբ անօթի եմ՝ ուզածս կերակուրին արժէքը կամ բարին է. բայց այդ անջատ բանն որ չէ կերակուրէն, և նոյնիսկ կարելի չէ պէտք եղած չափով զատորշել կերակուրը սնունդէն:

Ըստ այսմ կամքն ալ կը ձգտի Բարին՝ անոր բոլոր ձեւերուն մէջ. ու երբ կատուած կը ստեղծէ աշխարհը զի տեսնէ որ բարի է: Անշուշտ կայ չարիքի հարց, և կրնայ ըլլալ որ քանզի իմաստասիրութեան այս ամբողջ կառոյցը. բայց չենք կրնար կանգ առնել հոս անոր ուսումնասիրութեան վրայ(*). մեր դիտումն է նկատի առնել այն միթոսը զոր պէտք է հետապնդէ իմաստասիրութիւնը, եթէ ընդունուի սա տեսութիւնը թէ Արժէքը լոկ՝ գոյացական էութիւն մը ունի:

Որչէ և ուրեմն որ Բարոյականը, Քաղաքականը և Գեղարուեստականը պէտք է նկատուին՝ Ուսողականի գծին վրայ՝ իբրեւ Միտքին յատկանշական գործունէութիւն ներէն. և թէ, յընդհանուրն, առաջին երեքը աւելի կարեւոր են Բնագտնցութեան համար քան վերջինը: Տիեզերքին պէտք է մօտենալ նուազ՝ իբրեւ երկրագիտական խնդրի մը կամ տեսութեան մը, և աւելի՝ իբրեւ Տրամայի մը կամ Համանուագի մը, և իբրեւ Ընկերութեան մը՝ որ կազմաւորման պարագայէն մէջ է:

Արդ եթէ Իրականութեան կազմը ըլլայ այնպէս՝ ինչպէս նկարագրեցինք, և եթէ Բնագտնցութեան հարցին մօտեցուի վերեւ մատնանշուած ուղղութիւններով, այն ա-

տեն մենք զմեզ կը գտնենք արդէն իսկ կատարուած մեծ միաւորութեան մը առջև: Վարի աստիճանները, ըսած էինք, իրենց կատարելութեան կը հասնին երբ մասնակից եղած են և տիրապետուած՝ իրենցմէ վերիններէն: Անոնք գոյութիւն ունին մարմնացնելու և կամ խորհրդանշուելու համար իրենցմէ աւելի բան մը: Տիեզերքը կրօնական խորհուրդի մը իմաստն ունի (sacramental): Ամէն ինչ, բացի Ստեղծագործ կամքէն, գոյութիւն ունի կամ արւատայալտելու համար այդ կամքը, կամ իւրագործելու համար անոր արժէքները եւ հաղորդելու համար այդ Արժէքները այն հոգիներուն որոնք ստեղծուած են այն մասնաւոր արժէքին համար որոնք կ'իրաւործուին ստեղծագործութեան համագործակցելով, եւ կամ գնահատելու համար այդ արժէքները: Մարդիկ իրենք իսկ կրնան ընել այս գործէն մաս մը: Այս վարդապետութեամբ աշխարհի մէջ իրերու իրականութիւնը չի բաժնուիր անոնց մեր տուած նշանակութիւնէն — Բարեկամ մը, պատերազմի ընթացքին, տուաւ ինծի լուսաբանութիւն մը՝ ցուցնելու թէ որչափ սովորական բան մըն է արժէփոխութիւնը (transvaluation) որ այս տեսութեամբ միակ իրակն գոյացափոխութիւնն է (transubstantiation). ենթադրենք մարդ մը կուգայ ինծի, և գետնին վրայ գտնելով գունաւոր կերպասի կտորներ, կը սկսի պարել անոնց վրայ. ես այդ մարդը տաղտկալի արարած մը կը նկատեմ, բայց այդչափ միայն: Սակայն ենթադրենք որ այդ կերպասի կտորները իրարու կարուած ըլլան և վերածուին իմ ազգային դրօշակին, և նոյն մարդը գալ ու պարէ անոր վրայ. կիցով դուրս պիտի վտարէի զինքը:

Ասիկա բազմապատար շնչին օրինակ մըն է, որովհետեւ ամէն պարագային դրօշակի մը խորհրդանշական իմաստ ունենալը զուտ պայմանադրական բան մըն է: Եւ սակայն նոյն իսկ ա՛յս պարագային արտաառց է ըսել որ դրօշակի իրականութիւնը նոյն է կերպասի կտորին իրականութեան հետ: Արդարեւ ճիշդ է թէ պատահական յատկութիւնները (accidents) նոյն են. գոյացութիւնը փոխուած է:

Մեկնելով այսպիսի պայմանագրական խորհրդանշանէն կրնանք երթալ այն խոր-

(*) Այս հարցով զբաղելու փորձ ըրած եմ Meus Creatrix-ի մէջ,

հրդանշութեան (symbolism) որ գոյութիւն ունի Մեծ Արուեստին մէջ, Հոս երեւան կուգայ այն սկզբունքը թէ՛ որպէսզի իր մը ճշմարիտ կամ (ինչպէս այլուր անուանած եմ) էական խորհրդանշիչ ըլլայ, պէտք է որ ինքն իսկ ըլլայ անհատական արտայայտութիւնը այն բանին զոր կը խորհրդանշէ: Այսպէս՝ Մակելթ կրնայ խորհրդանշել փառասիրութիւնը, որովհետեւ ինք անհատաբար շատ փառասէր մարդ մըն էր: Մեծ Արուեստին մէջ գոնէ, խորհրդանշանք եղական է. հոն չկայ ուրիշ ըսելու կերպ մը քան այն կերպը զոր արուեստագետը գործածած է: Էմբոյնքն իշխանաւոր խօսքին պէս. օրաուր մէկ է որ կ'արտայայտէ զայն: Եթէ մէկը, Արեւի լիւր կարգալէ կամ Պեթովէնի Հինգերորդ Համանուագը ունենդրելէ վերջ, հարցնէ թէ ի՞նչ կը ֆանսկեն անոնք. կրնամ ըսել իրեն միայն, թէ իւրաքանչիւրը լոկ ինքզինքը կը նշխանակէ. այս հաւատաւոր ծայրագոյն հակառակն է ըսելուն, որ, երկուքն ալ անիմաստ են:

Ստեղծագործ Արուեստի բարձրագոյն ոլորտին մէջ, զոր կը կոչենք մարդկային վարմունք, փնտռուած բարին կամ արժէքը Անձնաւորութիւնն է (կամ նկարագիրը) Ընկերականութեան մէջ (in fellowship), ենթացրուած իր բոլոր այլազանութիւններով: Արարքները Արժէք ունին այն տոնն երբ կը խորհրդանշեն ե կ'իրագործեն նկարագիր մը կամ Անձնաւորութիւն մը:

Անշուշտ խորհրդանշութիւնը եւ արժէքը կ'ենթադրեն ենթակայական տարր մը. և եթէ խորհրդանշանը իրապէս արտայայտիչ պիտի ըլլայ, կամ, ուրիշ խօսքով, եթէ անիկա իրական խորհրդանշան մը պիտի ըլլայ, այնպէս պէտք է ըլլայ որ հասկցուի այն միտքերէն որոնց համար ստեղծուած է: Արժէքին մէջ ենթակայական տարրը կը մտնէ իրեւ կազմիչ տարր (և ոչ՝ իրեւ սահմանափակում): Արժէքը գոյութիւն ունի որպէսզի գնահատուի, ու թէն գնահատող միտքը աւելի կը գտնէ արժէքը քան կը ստեղծէ, այսուհանդերձ արժէքը ի քունն է կամ ի հնարաւորութեան մինչև որ գնահատումը գայն չարթնցնէ ու չվերածէ ոյժի կամ իրագործումի (actuality): Արժէքը, մէկ խօսքով, կ'իրագործուի փորձառութեան մէջ, եւ առաւելութիւններէն

մէկն է այս այն իմաստասիրութեան որ իր կեդրոնական սկզբունքը կ'ընէ Արժէքը, և որ այսպէս իր կեդրոնական սկզբունքին մէջ մէկտեղ կը պահէ առարկայախանը եւ հնթակայականը, եթէ երբեք իմաստասիրութիւն մը կարենայ կառուցուիլ այս հիմքի վրայ՝ գոնէ գաղտ պիտի ըլլայ առարկայականի և ենթակայականի տարանջատութենէն յառաջ եկած գծաւորութիւններէն: Ինչ ալ որ ըլլայ ճշմարտութիւնը ծանօթութեան (knowledge) և իրականութեան (fact) մէջ, տարակոյս չկայ որ իրագործուած արժէքին մէջ ենթական և առարկան միացած են հաւասար եզրերով: Մարդն է որ առավելն անգամ կը բարձրանայ սա հարցին թէ՛ ինչո՞ւ համար աշխարհ գոյութիւն ունի: Ու այս հարցին պատասխանը կը սկսի տըրուիլ այն ատեն երբ մարդ սկսի գնահատել աշխարհի մէջ ի յայտ եկած արժէքները. որովհետեւ գոյութեան հարցին լուծումը կը գտնուի բարին ճանչնալու փորձառութեան մէջ: Ըստ այսմ ամբողջ տիեզերքը ստեղծուած է ցոլացնելու համար Արարչին բաւրութեան բազմազան երեսները, և յառաջ բերելու համար իր մէջ էականը որոնք կաւենան մասնակցի Արարչին հրճուանքին զոր կ'ունենայ Ան ի տես իր ստեղծած բաներու բարութեան (սեւ ետեւ Աստուած զի բարի են): Խորհրդանշութիւնը, այսպէս, գերագոյն իմաստասիրական սկզբունքն է: Տիեզերքը գոյութիւն ունի արտայայտելու համար Աստուծոյ բարութիւնը այն իմացականութիւններուն որոնք կրնան ստանալ այդ յայտնութիւնը:

Ուրիշ է որ երբ բարձրանա՞ք պարզ պայմանադրական խորհրդանշանէն, որնեւկայացուեցաւ զբօշկի օրինակով, մեծ արուեստին կամ բարոյական վարմունքին իսկական խորհրդանշանին, ենթակայական տարրը կը կորսնցնէ իր կարեւորութիւնը: Ունէ ազգի մը զբօշկը արժէք ունի լոկ անո՞նց համար որոնք ծանօթ են դրուած պայմանադրութեան՝ թէ զբօշկը կը ներկայացնէ ազգի մը հայրենասիրական ոգին: Այս պայմանադրութիւնը գիտցողներուն համար ևս անիկա կրնայ շատ տարբեր աստիճաններով կարեւորութիւն ունենալ: Սակայն Արուեստի և Վարքի խորհրդանշութեան մէջ այսպիսի այլազանութիւն չի կայ: Մարդիկ կրնան արժէքի զանազան

մարմնացումներու հանդէպ ուժգնութեան տարբեր աստիճաններով հակադրել: Ըստ այսմ ոմանք աւելի կ'ազդուին գոյններէն, ուրիշներ՝ աւելի գիծերէն: Ոմանք հերոսական կորովէն, ուրիշներ՝ համբերատար խոնարհութենէն: Սակայն խորհրդանշութեան այս մակարդակի վրայ տարակոյս չկայ թէ ի՞նչ է այն արժէքը որ կ'արտայայտուի արուեստի գործի մը մէջ կամ բարոյական արարքի մը մէջ:

Ըսինք նախապէս որ ժամանակակից իմաստասիրութիւնը կը յայտնաբերէ Արժէքի և Գոյութեան միեւն բարձր աստիճանի պրկում մը (tension): Թերեւս ոչ մէկ հեղինակ արտայայտած է տոկոս այնքան մեծ ուժգնութեամբ որչափ Միգէլ Ունամունչո Կետանի Ողբերգականութիւնը անուան իր գործին մէջ: Արժէքը իրեն իրրեւ հիմք ունեցող իմաստասիրութեան առաւելութիւններէն զլիսաւորը պիտի ըլլայ, եթէ երբեք ան իր դիրքը արժեցնէ, այս պրկումին վերացումը: Իայց առիկա պէտք է հիմնուի իրական արժէքներու՝ և ոչ թէ Արժէքի ընդհանուր օեւ տեսութեան վրայ: Հո՞ս է որ իմացապաշտ աւանդութիւնը ամենէն շատ փնասած է իմաստասիրութեան: Այս մեթոտը իր մէջ կը պարունակէ անբազձալի վարդապետականութիւն մը (dogmatism), որովհետեւ, զանազան բարի բաներու մեր գնահատումը չի կրնար ընդհանուր ընդունելութիւն պահանջել: Մասամբ այս պատճառով է որ իմաստասէրներ խրտած են հաստատ դիրք բռնելէ արժէքի կարգ մը աւանդական կշիռներու վրայ. օրինակ՝ Գրիստոնէութեան կշիռն վրայ: Սակայն երբ կը հանդիպինք իմաստասէրի մը որ այս քայլը կ'առնէ՝ անմիջապէս իրազեկ կ'ըլլանք որ ան աւելի ոյժ և ճոխութիւն ունի իր ձեռնարկած հարցին քննութեան մէջ: Բաւական ըլլայ յիշել, իրրեւ լուսաբանութիւն, Սուլովիէֆի մեծ գործը՝ Բարիին արդարացումը: Այն իմաստասէրը որ Արժէքի յղացքը իր դրութեան կեդրոնական սկզբունքը կ'ընէ, պէտք է վարդապետականութեան վտանգը աչք առնէ եւ հիմնուի կարգ մը ջոկուած իրական արժէքներու վրայ, ջատագովելով իր ընտրութիւնը կրցածին չափ, այս կերպով պիտի չահ թանձրացնալ առաւելութիւն մը որ պիտի արդարացնէ իր յանձն առած վտանգը:

Ամէն բանէ վեր՝ պիտի խուսափի երկու գծուարութիւններէ որոնք կը գտնուին իմաստասիրութեան աւանդական դրութեան մէջ: Յայտարարած ըլլալով հանգեմ թէ վարիճին բացատրութիւնը կը գտնուի վերինին մէջ, մենք հոս պիտի չյամենանք հերքելու այն տեսութիւնը թէ նիթական բաները միայն ինքնագոյ են (self-subsisting), և թէ՛ արժէքները աւելի կամ նուազ անորոշ ձեւով կուգան անոր վրայ աւելնալ: Վերի յայտարարութիւնը կրկնելով, պիտի պնդենք որ բարձրը աւելի մօտ է ինքնագոյ ըլլալու, մինչ Բարձրագոյնը միայն պիտի չառնէ որ Աստուած անորոշաբար տատանի ընդ մէջ Իր պաշտօնին՝ իրրեւ գոյութեան տիեզերական հիմքը՝ և իր ետքէն կատարուած կապակցութեան տիեզերքի հետ՝ իրրեւ համագումարը կամ իրագործումը անոր արժէքներուն: այլ վստահօրէն պիտի հաստատենք թէ Ի՞նչ է միակ ինքնագոյ էակը, որ կայ բացարձակապէս անկայս բոլոր ուրիշ բաներէ, որուն հրճուանքին համար՝ և որուն արարչագործ գործունէութեամբը ստեղծուած է ամէն ինչ և ստեղծուած էր: (*)

Գրեց՝
ՎԻԼԻԵՄ ՏԵՄԲԵԼ

Հայացուց՝
Շ. Վ.

(*) Այս՝ եւ անոր շարունակութիւնը եղող մտադրութեամբ քաղմանութիւնն է Եօրի Արեւիսկայոյս Վիլիւմ Տեմբելի Christiana Veritas (Գրիստոնէ և Զօմարտութիւն) գործին Ա. Գլուխին:



ԲԱՆԱՍՏԵՂԵՂԿԱՆ

ՅԱՅԳԱՅԻՆ

Որքան միմակ եմ հիմա . . .
 Սա գիշերուան խաւարին հետ,
 Ու երջանիկ, երջանիկ:
 Յիշատակ մ'իսկ չ'արթննաւ
 Դամբանական իմ օրերէս մեռելոց՝
 Բուրվառ մը խունկ հեկեկալու
 Մեռելներուս հողակոյսին անծանօթ,
 Որո՞նք մահէն ալ ազատուած, բայց չխուր,
 Որքան չխուր, մեռնելու իսկ անկարող:

* * *

Ես երջանիկ եմ հիմա .
 Անոնց կեանքէն աւելի մա'հն ալ ունիմ,
 Առանձնութեանս իմ ընկեր,
 Որուն շուրթէն հոսող կայլակ մը միայն
 Որքան աղուոր կը զարգարէ,
 Զարմանալի՜, դեռ չապրուած,
 Յոգնած կեանքիս քափառումները սրտում:

Տարիներէն հեռո՛ւ ալ կեանքը կ'անցնի,
 Ու դարերը որքան անգոր են հիմա
 Զափել կեանքին տեղափոխման անծամանակ:
 Բոպէական խոհանքներէ մեռս ինչպէս
 Դարե՛ր, դարեր կուգան ինծի հետ ապրիլ.
 Կեանքն ու մահն են, երկու ընկեր,
 Երկուքն անհաւատ իրարու՝
 Բայց իբր եղբայր կը փախն,
 Ու հաւատիլ կ'ուզեն միշտ.
 Քոյր ու եղբայր են կարծես
 Միշտ իրարմով երջանիկ:

Նիկոսիա

Պ. ՀԱՅԿԱԶՆ



ՆԵՂՈՍԻ ԵԶԵՐՔԻՆ

Խաչիկ Խաչատուրեանին
Գանիրէ

Նստեր եմ հիւաւուրց Նեղոսի եզերքին .
— Աւագին մէջ՝ հրրաշք Աստուծոյ մեծ ձեռքին — :
Երեկոն է տրտում, ու գետը անյարիր,
Կը ձգուի պողոտայ՝ երկինքէն դէպ՝ երկիր:

Ամէն կողմ կը հիւսուի լրուութիւն մը անդորր .
Ոլորտն է ծանրացած՝ անծուկով մ'անսովոր:
Թըռչուններ, ջուրերէն, խումբ առ խումբ կը սուրան
Ի խնդիր հանգիստի բոյնն իրենց գիշերուան . . . :

Մեծ Ոգին դարերուն, դագաղէն իր անտես,
— Իրակա՞ն թէ ցընորք — , կը բանայ ի հանդէս
Տեսիլներ անցեալին, մըթագին արփաւէտ,
Ու տեսնել կը կարծես որ կ'անցնին առջեւէդ

Արբաններ վեհապանծ, մեծ քուրմեր սրբազան,
Ալիքէ բազմութիւն, հողամոյն ու դաժան,
Որ կուգայ պազնելու աւազ, քար ու գետին,
Եւ կոյսեր զոհելու անողորք սա գետին . . . :

Կը պատուի կաթկըթուն՝ Նիգակէն Արեւին
Սիրտն անհուն՝ ամպերով քողածածկ երկինքին . . .
Ու որդան կարմիրով կ'ողողուի իմ չորս դին,
Նետելով զիս ալ դուրս սուզումէն իմ հեշտին:

Կը խայտան ամպերն այդ — ծիրանի պատմութեան —
Ու շարքի՝ նրման հին կոյսերու քաւութեան,
Ճընծագին կը քայնն լոյսերու մէջ յորդան,
Թաղուելու բոցերուն մէջ իրենց վառ արեան:

Գետն ինքն ալ՝ խռով, վէտ ի վէտ իր եռքին
կը խառնէ գոյնզգոյն ծաղիկներ երկինքին .
Ու կ'ըլլայ հայելի բոցավառ, լուսագիծ,
Որուն մէջ կը ցոլայ երկինքի մեծ թախիծ:

Գետն հին՝ ու երկինք իրարու դէմդէմի,
— Աստուծոյ մեծ ձեռքէն, որ բարի կ'առկախի, —
Կը փոխեն մէջ ընդ մէջ հանդերձանքն իրենց մոխ .
Համածայն ընծային Արեւին յարափոխ:

Երեսներ խորհուրդի կը պարզեն նորանոր,
Իրարմէ գեղեցիկ, իրարմէ լուսաւոր .
— Նախատօն երկնային, իրիկունն այն միստիկ, —
Շատ տարբեր անոնցմէ, կը սարքեն զոր մարդիկ:

Ու հեռուն, հոն՝ ափին, գիրկին մէջ դիմացի,
Արմաւի սէջ ծառեր սա գեղին դըրացի
Սըլացիկ իրանով ուղղուած երկինքին,
Կը թուին փսփսալ աղօթք մ' հեշտ Անհունին . . . :

ԵՐԴԻՆԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԷՆ ԵՏՔԸ

ՊՈԼՇԵՒԻԶՄ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

(Ճարուհակութիւն նախագիծ քիւնց)

Պոլշեւիկ Ռուսիան ժամանակակից պատմութեան մէջ ոտքի կեցաւ յանկարծ Գոդիադի մը նման և մարտի հրաւեր կարդաց փոքրիկ Դաւթին՝ Եկեղեցիի՝ որ կը հաւատար Աստուծոյ։ Պոլշեւիկ մը այսօր յայտարարուած թշնամիքն է Քրիստոնէութեան։ Ո՛վ է այս Գոդիադը, այսինքն՝ ի՞նչ է Պոլշեւիկը և ի՞նչ են անոր ոգեկան զէնքերը որոնք շեշտակի ուղղուած են քրիստոնէական կրօնքի-դոսին։

(Պոլշեւիկը իբրև գաղափարական զրուծիւն Մարքսիզմն է, պատշաճեցուած մասնաւոր ազգային և ընկերային կացութեան մը։

— Ժաննալու համար Պոլշեւիկ Ռուսիան, պէտք է նախապէս գիտնալ թէ ի՞նչ կը նշանակէ Մարքսիզմը, Մանօթ են կարլ Մարքսի առաջնորդող ընկերային-գաղափարները։ Անոր՝ պատմութեան նիւթապաշտ փիլիսոփայութիւնը, անոր Շտրեյք և հոգիի քմբռնումը՝ իբրև անտեսական իրականութենէն կախում ունեցող վերերեւոյթներ (epiphenomèna), խնոր ընկերութեան և յայտատանքի տեսութիւնը, գասակարգային պայքարը, և յեղափոխական մեթոտները։ Պոլշեւիկը, Արեւմտեան Եւրոպայի մէջ ծանօթ Մարքսիզմի շատ մօտիկ և ընտանի մէկ նմանութիւնն է, դիմագիծի նոր բանդներով. սուր, կոտորել, աւելի խիստ յանդակաւոր, երիտասարդական հով մը, յանդգնութիւն, բացարձակութիւն։ Մինչև Արեւմտեան Մարքսիզմը ցոյց կուտայ արդէն ծերութեան գիծեր եւ անյարբի դիւանագիտութեան կնճիւղներն։ Լենին կը դաւանի թէ ինչ է այն մարդը որ ամենէն աւելի հասկցած է Մարքսիզմը։ Պոլշեւիկը հետեւաբար, զօրաւոր յեղափոխական Մարք-

սիզմն է, և ընտափրական քաղաքակաշնութիւն մը՝ փիլիսոփայական դրութեան մը։ Պոլշեւիզմը կը յաւակնի ըլլալ վերականգնումը վաւերական Մարքսիզմին եւ հետեւաբար կը քննադատէ անխնայ կնքելիս և Լասսալի Մարքսիզմը, մասնաւոր Գաուիցիէն և Քաղքենի կապիտալիզմին ընկերվարական յայտատոնները՝ Լենինիզմը գիտակից խզում մըն է քաղքենի ընկերվարութենէն որ իր երազապաշտութեամբ (utopianisme) և ազգայնապաշտութեամբ (chauvinisme) կը հաւատայ ընկերութիւնը բարեկարգելու կարելիութեանց, ծերագիրներու և սկզբունքներու որդեգրումով եւ ուրիշ քաղաքական կուսակցութիւններու հետ զարաւանդանական համաձայնութիւններով։ Մինչ Սովիէթ կոմիւնիզմը եղափոխական ընկերվարութեան կը հակադրէ յեղափոխական ընկերվարութիւնը (*), քաղքենի կուսակցութեանց համաձայնութեան՝ Այխառաւորութեան (proletariat) բացարձակապետութիւնը, խաղաղապաշտութեան (pacifisme) եւ ազգային պաշտպանութեան՝ իր գասակարգային պայքարը, Բ. Միջազգայնականին՝ Գ. Միջազգայնականը, 1919ին Մոսկուայի մէջ հիմնուած՝ որուն զօրութեամբ գործնականացուցին Մարքսի ընկերային յեղափոխութեան ամբողջական գաղափարաբանութիւնը։

Բայց Պոլշեւիզմը ամբողջովին կարլ Մարքսի ուսերուն վրայ չի կենար. ան ու-

(*) Ինչպէս յայտնի է նախապատերազմէն շրջանին երկու ընկերվարական ուղղութիւններ կային. առաջինը ներկայացուած էր Ենկերվարական Ռաժավաքանեւ կողմից (Social Démocrate), որոնք կը յուսային Ռաժավաքանեւան նամբով, այսինքն խորհրդարաններու մէջ բանուորական զատակարգի ջուշներուն շնորհիւ, մեծամասնութիւն ձեռք բերելով իրագործել, առանց յեղափոխութեան, ընկերվարութիւնը. իսկ երկրորդ ուղղութիւնը՝ ներկայացուած յեղափոխական ընկերվարականներու կողմից (Social Révolutionnaire) կը կարծէին թէ կարելի է փութացնել ընկերվարական կարգերու հաստատութեան բանուորական տեսնախճաններու կազմակերպութեամբ, յառաջ բերելով ընդհանուր զործադուլ և այդ յեղափոխական մեթոտով՝ արագ լուծման մը բերել ընկերային հարցը։ Մեծ կուսակցութիւններէն, Ս. Գ. Հնչակեանները առաջին ուղղութեան՝ իսկ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը՝ երկրորդ ուղղութեան կը պատկանին, իրենց ընկերային դաւանանքով։

րիչ նոյնքան զօրաւոր արմատ մըն ալ ունի. Ռուսական. nihilismեւ յեղափոխական հոգեբանութիւնն է ան, տեսակ մը փրկի-սօփայական և զթնկնիք հասկացողութիւն՝ յեղափոխութիւն ստեղծելու: Թոյսոյ, Գործքքերն, Հերձեն, Ռուսական nihilismեւն ղեկավարները եղան, որոնք մարդը սեւրեւջ մը կը թնկնին իրենց շունչին տակ, գոյութիւն ունեցող ընկերային կարգերու մասին արմատական զգոհութիւն սերմանելով անոր հողիին մէջ, և մտքերը պատրաստեցին յեղափոխական շարժումներու, փոխան եղափոխական մեթոդներու: Մարքսիզմի սերմերը ինկան հետեւաբար արդէն իսկ խորապէս մշակուած գետնի մը վրայ: Պոլշեւիզմի երրորդ արմատը, ինչպէս ցոյց կուտան Berdiaev և ուրիշ ուսմ մեծ խորհողներ, ուսմ հողիի կրօնական փառանքութեան մէջ է: Ռուս ժողովուրդը դարերով երկու կրօնք ունեցաւ. մին՝ պաշտօնական Որթոտոքս կրօնքը, հակա պետական եկեղեցի էր, ենթակալ ձարի կամքին, հետեւաբար ձարական, կայսրական, սկսած պիտալիստա եւ նուիրապետական եկեղեցի մը, որ չհետաքրքրուեցաւ բնաւ ոչ ժողովուրդի ազատութեամբ, ոչ անոր անախտապաշար, հաւասարադատութեամբ կրօնական կրթութեամբ, ոչ ճնշուած զանգուածներու արդարութեան հարցով և ոչ ալ ուսմ աշխատաւորութեան ընկերային տնտեսական պահանջներով: Նուիրապետութիւն, ծիսապաշտութիւն (ritualisme), արարողականութիւն (sacramentalisme), և վանքերու մէջ՝ ճգնողական եսասէր միստիկիզմ մը. անաւստեք էին տիրական երեսները այս պաշտօնական պահպանողական եկեղեցիին:

Պաշտօնական — ձարական եկեղեցիէն անկախաբար, անպաշտօն, գաղտնի ըստուրբերկեան, հակաաւակութեան կրօնք մը արմատ գտաւ հասարակ զանգուածներու եւ հոգեւոր ընտրանիին (Elite) մէջ. անիկա Raskol կրօնքն էր, հերձուածը — որուն հոգեբանութիւնը այնքան կենդանիօրէն ունեւ է Դոստոյովսկի իր Raskolnikov վէպին մէջ —, Բողոքականութեան ուսմական ձեւը, Որթոտոքս եկեղեցւոյ ըմբռնումով, թէեւ ոչ իրապէս բողոքական՝ բառին արեւմտեան առումով: Այդ հերձուածը խանդավառ, ճգնողական, հազարամեայ վարքապետութեան (chiliasme) միստիկիզմ

մըն էր, մօտ նախնական քրիստոնէայ կենցաղէն: Անիկա կրօնքն էր ճնշուած միտքերու և խորտակուած հոգիներու, յայտնութենական տեսիլքներու կրակով մաշող, նոր երկնքի և նոր երկրի սպասումով. անիկա առաջնորդ շունեցող ժողովուրդի մը Մեսիականութիւնն էր, որ բարեկամ չուէր այս երկրի վրայ: Ծննդածները իրենց ամենէն խորունկ թշնամութիւնը ցոյց տուին Եկեղեցւոյ և Պետութեան դէմ, կեցրոնանալով Raskolներու շուրջ ժե. դարէն ի վեր. անոնք մեղադրեցին ձարիզմը՝ աւանդապաշտ արքայան Ռուսիան Արեւմտեան քաղաքակրթութեան տիղմին մէջ նետող պետութիւն, և Որթոտոքս եկեղեցին՝ քրիստոնէական ոգիէ պարպուած մարմին մը: Երբ ձարական ինքնակալութիւնը (autocracie) եւ եկեղեցւոյ նուիրապետութիւնը (hierarchisme) իրարու միացան եւ կապիցիւն մէկ պատուած պետական գրութիւն մը, եկեղեցի եւ պետութիւն՝ այս խանդավառներու ալքին երեսցան իբրեւ երկու զօրութիւններ չարի ձեռքին մէջ: Պետութեան եւ Եկեղեցւոյ իրօնական քննադատութիւնը գետնի պատրաստեց քաղաքական nihilismեւ, եւ յետոյ՝ եկեղեցւոյ դէմ հիմնական յարձակումի, Պոլշեւիկեան ուղղութեամբ եւ քաղաքաբարսնութեամբ: Պետական կրօնքին արդէ թշնամիները Raskolներու զբաղւորեցին մէջ սորվեցան տառէ հերձուքին սրբազան ցնորքը, և ծխապաշտ եկեղեցիին նկատել՝ անօգուտ երազ մը որ ոչ մէկ առնչութիւն ունի իրական աշխարհի տնտեսական հարցերու լուծման հետ: Հետեւաբար, Պոլշեւիզմի հակակրօն արմատականութիւնը (radicalisme) Ռուսիոյ մէջ գտաւ հին աւանդութիւն մը, կրօնական և քաղաքական nihiliste թշնամութեան ընդդէմ պետական եկեղեցւոյ: Այդ աւանդութիւնը պարզ ժխտական նկարագիր մը չուէր. դրական կրօնքի մը տարրերը մօտան Պոլշեւիկ հակակրօն շարժման մէջ եւ Արեւմտեան Մարքսիզմի գիտական ընկերային գրութիւնը փոխեցին «աշխարհիկ կրօնքի» և Ռուսիան արձանուցին «երկրի մը առանց Աստուծոյ», բայց՝ կրօնական ջերմեան՝ դութեամբ և խորհրդանշաններով: Պոլշեւիզմը կարելի է բաղդատել իւլյանութեան՝ քրիստոնէութեան մեծագոյն թշնամիին հետ, որ քրիստոնէական կեցրոններու մէջ սոր-

վեցաւ անոր զէմ պայքարելու արուեստը:

Լենինիզմը դիմապատրուած աշխարհիկ կրօնք մըն է, Մեքսիկանոթիւն մը առանց Մեքսիայի — թէեւ Լենին ինքզինք անոր տող կը գնէ —, եռանդուն հազարամեականոթիւն (chiliasme) էր որ ոչ թէ նոր երկինքի կ'սպասէ, այլ նոր երկրի, և կը հաւատայ մարդկութեան փրկութեան գալիք անդասակարգ ընկերութեան կազմութեամբ, տեսակ մը եկեղեցի, անհատաւ հաւատացեալներով, որ հին քրիստոնէական եկեղեցիին կը կողոպտէ իր գանձերէն և տաճարներէն: Երբ 1924ին Սթալին կը դատախօսէր Sverdlovի համալսարանին մէջ «Լենինիզմի հիմքերուն» վրայ, չանգրագարձաւ իսկ Պոլշեւիկ յեղափոխութեան հաւատքին եւ քրիստոնէական հակակրօն հերձուածի յեղափոխական հաւատքին միջև ճակատ յարաբերութեան վրայ, որովհետեւ, Սթալինի համար, Լենինիզմը Մարքսիզմի կիրարկումն էր առասպաւն հողին վրայ, վերականգնացումը յեղափոխական Մարքսիզմին, նոր պատմական թուականի մը մէջ «կապիտալիստ» կայսերակաշտութեան և պրոլետարեան յեղափոխութեան:

Լենին իր Matérialisme & Empirico-criticisme գրքին մէջ կուտայ Պոլշեւիկ յեղափոխութեան, որ յեղափոխական Աշխատանքիշարժում մըն է, տեսական սկզբունքները այս յեղափոխութեան փիլիսոփայութիւնը չի հետաքրքրուիր մարդու ընդհանուր մէկ իմացումով, ոչ ալ գաղափարական ընկերութեան մը բնազանցութեամբ. անիկա պարզ բռնական յեղափոխութեան հաւատոյ անդադնակ մըն է, գործնական և ռազմավարական միթոս մը՝ Աշխատաւորութեան բացարձակ պետութիւնը հաստատելու: Լուսնի ինքնահրաժարումը (auto-abdication) կատարեալ է Պոլշեւիզմի մէջ: Կոմիւնիստ իմաստասէրը բնագիտական հարցերով չի հետաքրքրուիր. ան տարուած է ոչ թէ գաղափարականներով, այլ ուժի տենչանքով եւ միասփիզմով, անդասակարգ ընկերութեան միթոզ, կուսակցութեան հեղինակութեան, անտեսական կարգացումի ութմով և անոր ընկերային նոր դրութեան մէջ յառաջ բերած հետեանքներով:

Պոլշեւիկ յեղափոխութեան բարոյականը կուտայ Լենին, երբ կ'ըսէ. «Ամեն բան բարոյական է որ անհրաժեշտ է հին

ընկերային կարգին չէզոքացման համար»:
Համայնավար բարոյականը նոյնացուած է Առիստաւորութեան տմբացման եւ բացարձակ պետութեան համար մղուած պայքարին հետ: Եւ Սովիեթ պետութիւնը քաղաքական ձեւ մըն է լոկ որ կարող կը դարձնէ յեղափոխութիւնը գլուխ հանելու Աշխատաւորութեան տնտեսական աղատութիւնը: Պետութիւնը ինքն իր մէջ, Պոլշեւիկ գաղափարաբանութեամբ, բան մը չէ, ինչպէս է ան, օրինակի համար, Լեգիւն բարձր իտեալիզմին և ֆաշիզմի մէջ: Պոլշեւիկ պետութիւնը Առիստաւորութեան բացարձակ պետութեան և պիտի լուծուի երբ անդամակարգ ընկերութիւնը իրականացուի ղառնայ (!): Աշխատաւորութեան պետական կազմակերպութիւնը պարզապէս ճնշուած կանգուն ձեւը: Կողմարգելն է, որուն գոյութիւնը աւելորդ պիտի դառնայ գալիք անիլիստական ընկերութեան մէջ:

Այլ նոր ընկերութեան հիմնադիրները կը ըննադատեն խառնուրդ նախկին պետութիւնն ու եկեղեցին. Լենին նախկին ձարական պետութիւնը ու եկեղեցին կը նկատէր դատաւարագրու հակառակութեանց եւ անհամաձայնութեանց մէկ արգասիքը, և ճնշուած ներք շահագործելու միջոց. հետեւաբար յիշատեց զանոնք: Ըստ Լենինի պետութիւնը ըլլալով աւելի ճնշող ուժ՝ պէտք էր մեռնէր յեղափոխութեամբ. պետութիւնը սկսաւ պատմութեան մէջ այն ատեն միայն երբ ճնշումը սկսաւ. այսինքն՝ երբ գերիներու և տէրերու զստակարգը ստեղծուեցան. պաշտպանելով անհատական ըստացուածքը՝ պետութիւնը եղաւ բնական պաշտպանը «կապիտալիստ» ընկերութեան. ուստի Աշխատաւորութեան յեղափոխական շարժումը մէկ կողմ կը նստէ շահագործման այս մեքենան, քաղքենիութեան այս շողորթը: Արդի Պոլշեւիկ պետական կազմակերպութիւնը կը պատաստուի բոլոր պետական ուժերու ճնշումին, եւ զստակարգային պայքարը միակ միջոցը կը նը-

(*) Կոմիւնիզմ և անդամակարգ ընկերութեան կարելի չէ հաստատուի առանց Աշխատաւորութեան զօրութիւնը բացարձակ պետութեան. և այդ բացարձակ պետութիւնը իրականին մէջ, ուժն է ռակաւաթիւններու. այսպէս սորվեցուցին Նիքիթ Խ. Սերեկ:

կատուի ճնշելու պետութիւնը և անոր տեղ գնելու կազմակերպուած Աշխատաւորութիւնը:

Հակառակ Ռամկավարութեան՝ որ կը քարոզէ բոլոր մարդերու հաւասարութիւն, բայց կը պահէ ցնցող անհաւասարութիւն մը մարդերու եւ դասակարգերու միջեւ, Պոլշեւիզմը յաւակնութիւնը ունի սրբել աւելու բոլոր ընկերային անարդարութիւնները, զանգուածները կրթելով աւելի լայն ձեւով մը քան ինչ որ կ'ընեն Հանրապետական եւ «Բարլամենտարական» վարչա-ձեւերը, այնպէս որ անոնք կարողանան լիութիւն մօտ ունենալ արտագրութեան, ըստպատմութիւն կառավարական գործերու մէջ, և կարմիր բանակը անհրաժեշտութիւն մըն է առաջնորդներու ձեռքին մէջ յառաջ տանելու դասակարգային պայքարը մինչև այն երջանիկ թուականը երբ իրականանայ հաւասարութիւնը և դասակարգային բանակը վերածուի ազգային քաղաքական զօրքի:

Պոլշեւիկ յեղափոխութեան գաղափարաբանութիւնը արդարեւ զօրաւոր քննադատութիւն մըն է կապիտալիստ պետութեան, ու նոյն ատեն պայքարի ծրագիր մը ընդդէմ ընկերութեան ներկայ ձեռն և կրօնքին: Արդի ընկերութեան տկարութիւնը, որուն գէմ կը յարձակի Պոլշեւիզմը պահանքն է անտեսական և ընկերային արդարութեան, հետեւաբար, սշարունակական յեղափոխութիւն մը անհրաժեշտ է՝ զիւղացիական տարրին և ճարտարարուեստի գործաւորներուն կողմէ, քանզիւ իւր համար այս անարդարութիւնը անհաւասարութիւնը Պոլշեւիկեան մտածումին մէջ՝ անարգարութիւնն է:

Պոլշեւիզմի անդասակարգ ընկերութիւնը փոխ վրէժ մըն է և հեզնական պատասխան մը Աշխատաւորութեան՝ քրիստոնէական կրօնքի եղբայրութեան պատգամին, քրիստոնէութիւնը երկու հազար տարուան մէջ չկրցաւ փրկել ընկերութիւնը, Պոլշեւիզմը կը յաւակնի փրկել զայն հինգ տարուան մէջ, ոչ թէ մտածումի ու բարոյականի գիծով, այլ յեղափոխութեամբ...

Այսպիսի անդասակարգ ընկերութեան ըմբռնումը, նոր հասկացողութիւն մը բերաւ մարդու մասին. Պոլշեւիկ մարդաբանութեան մէջ մարդը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ բնական էակ մը, բնագոյններու և փորձա-

նութեանց խորձ մը, իրարու կապուած և զարգացած՝ մարդու ներքին բնական եսասիրութեամբ, որ իր իմացականութիւնը կը գործածէ իր անձնական նպատակներուն համար. մարդը կենսաբանական երեւոյթ մըն է լոկ. իր ձեւաւորող իսկութիւնը (entéléchie) ազատ անձնականութիւն չէ, այլ անդասակարգ ընկերութիւն. մարդը՝ ընկերութեան և ընկերային յեղափոխութեան մէկ արտագրութիւնն է. դասակարգային պայքարը միջոց մըն է դարձեալ իրականացնելու մարդուն ճշմարիտ վստահանք, կատարելա ընկերութեան անտեսական դրութեան մը մէջ. «Տեսնական հարցերու լուծումը» լուծումն է նաեւ մարդկային ըլլող հարցերուն. մարդը այլեւ իմացական և գեղական արժէքներու ամբողջութիւն մը չէ. ոչինչ գիտէ իր ծագումին եւ վախճանին մասին, կը փնտէ միայն աւելի լայն բընական զարգացում մը, գերբնականը չի խօսի որ անոր զգայարաններուն, կ'ապրի ոչ թէ Աստուծոյ ստեղծագործ սիրով եւ բարոյական օրէնքներու հրամայականով, այլ... լոկ հացով. չունի ու է պատեհութիւն ըլլալու Երտրոզի եղէգ մըն անհագատ անհատականութիւն մը. որովհետեւ Պոլշեւիկեան բնագաղտութիւնը կը լուծէ անոր անձնական ուրակը, անոր գաղափարներն ու ցանկութիւնները՝ գորշ հաւաքական անանուն երջանկութեան՝ անդասակարգ միաձեւ ընկերականութեան մը մէջ, որ հոգին կը նկատէ մուրացիկ մը և կ'ընդունի զայն այն ատեն միայն երբ կարենայ գործածել զայն մարդուն բանայնացման և մեքենականացումին համար:

Անդասակարգ ընկերութիւնը կը ներկայացնէ ոչ միայն Պոլշեւիկ մարդը, այլ նաեւ Պոլշեւիկ աստուածութիւնը. կրօնական այդ ուղղութիւնը ժխտական նկարագիր մը ունի, վասնզի Պոլշեւիզմը տեսակ մը բնապայտ կրօնք է, կրօնական միջկատակ մը, վարդապետութիւններով, խորհրդանշաններով, արարողութեամբ, Մեսիականութեամբ, տիեզերականութեամբ, և վախճանաբանութեամբ:

Պոլշեւիզմի հետապնդած կրօնական ճնշումն և հալածանքը՝ հակակրօն քաղաքականութեան հարց մ'ըլլալէ աւելի, Պոլշեւիկ գաղափարաբանութեան բնական մէկ հետեւանքն է որ կը ներկայացնէ ներկայ

տիեզերքի հասկացողության քրիստոնեայ ըմբռնումին միւս երեսը և յայտարարուած թշնամին է քրիստոնէութեան, ոչ թէ պարզ քաղաքական և կրօնական անտարբերութեամբ, այլ ներքին խորունկ համոզումով:

Հակակրօն այս թշնամութիւնը, աւելի խոր արմատներ ունի քան Ռուսական եկեղեցւոյ նախապաշարութի և խաւարամտութեան (obscurantisme) մեղադրանքը, ընկերային անտարբերութիւնը, քաղքենի եւ դրամատիրական ոգին, որոնք յատկանշւորը եղան ծարական եկեղեցիին: Պոլշեւիկ հակակրօն թշնամութիւնը միայն այս անտարբերութեան դէմ չի յարձակիր, անիկա աւելի խոր արմատներ ունի, տենդոտ աշխարհականացումի, կեանքի ճարտարաբանական մեքենականացումի և Մարքսիստեան փրիւստփայական նիւթապաշտութեան:

Պոլշեւիկը կը պայքարի ոչ միայն կրօնքին, այլ նաեւ Աստուծոյ դէմ, — ըլլայ Անեհովա, Քրիստոս, Պուստա կամ Ալլահ — ու մասնաւորաբար կը յարձակի ոչ միայն քրիստոնեայ եկեղեցւոյ պատեհապաշտութեան, անոր ընկերային անտարբերականութեան, բարոյականին և քարոզչաշտութեան (verbalisme) դէմ, այլ ուղղակի Քրիստոսի անձին: Այդ նպատակին մէջ յաջողելու համար ստեղծուած է անաստուած շարժումը որ Beshboznik օրկանով կը յաւակնի գաղափարական պայքար մղել քրիստոնեայ մշակութիւն և աստուածաբանութեան դէմ, քարերը հացի փոխելով եւ հացէն աստուած մը շինելով իր տնտեսական նիւթապաշտութեան մէջ. այդ շարժումը կը ջանայ ձեւաւորել գիտակցութիւնները՝ բռնութեամբ, որովհետեւ կը հաւատայ արդուն բացարձակ ստեղծագործութի կախարդանքին: Իր տիտանականութեամբ (titanisme) ան կը հաւատայ նաեւ Մեծ Երազին (Utopia) իրականացման:) Պոլշեւիկ հակակրօն քաղաքականը

թիւնը հիմնուած է Հոկտեմբերեան Յեղափոխութեան պաշտօնական գաղափարացանութեան վրայ, որ նպատակ ունի քանդելու քրիստոնեայ քաղաքակրթութիւնն ու մշակոյթը: Պոլշեւիկ գաղափարաբանութեան տեսաբաններու գրուած քննքնէն կարգ մը յատկանշական մէջբերումներ, յատկաւ օրէն ցոյց կու տան Պոլշեւիկ պետութեան հակակրօն հոգեբանութիւնն ու կեցուածքը. այսպէս, Վարքսիկ մը նիւթապաշտութիւն է, հետեւաբար, թշնամի կրօնքին. Պոլշեւիկ մի գաղափարական ամէն մէկ հարուածը պէտք է ուղղուի աւանդական Արեւելաւ եկեղեցիին. պէտք է կոռուիք կրօնքին դէմ, որովհետեւ կրօնքին դէմ մղուած պայքարը՝ Ա. Բ. Գ. ն է մեր Մատեւրիւիզմին. այդ պայքարը պէտք է մղուի ոչ միայն տեսական և գաղափարական գեոմի վրայ, այլ նաեւ գործնական կերպով մը. կրօնքին դէմ մղուած պայքարը պէտք է ըլլայ ոչ թէ անհատական գործ մը, այլ ամբողջ Պոլշեւիկ կուսակցութիւնը մտահոգող երեւոյթ մը, որովհետեւ կրօնական ոգին, զանգուածներու աչքին քաշուած քող մըն է որ կ'արգիլէ անոնց տեսնել ընկերավարութեան տանող ճամբան. Սովիք հայրեմախիւրսիւնը հակակրօնական է, որովհետեւ հակակրօն պայքարը՝ ընկերավարութեան համար մղուած պայքար մըն է. կուսիւնիստ կեանքը հնարաւոր է հոն՝ ուր անդուածները ազատուած են կրօնքին ափիւնէն, վասն զի կրօնք՝ — ըլլայ ան Քրիստոնէութիւն, Իսլամութիւն, Հրեութիւն, Humanitarianisme — եւ ընկերավարութիւն՝ անհաշտելի են:

Այս գաղափարաբանութիւնը իրագործելու համար ստեղծուած է անաստուածեան պաշտամունքը՝ զարգացնող Երիտասարդներու ընկերութիւն մը, Comsomol, որ պիտի կերտէ նոր ընկերային աշխարհը՝ հնչեցնելով ամբողջ երկրագունտի վրայ Հոկտեմբերեան Յեղափոխութեան գաղափարաբանութիւնը, որովհետեւ Պոլշեւիկը Միջազգային Յեղափոխութիւն մըն է:

Եթէ ջանանք հասկնալ կրօնքին հանդէպ, մասնաւորաբար Քրիստոնէութեան, ցոյց տրուած այս ատելութեան եւ անբարեացականութեան շարժառիթները, եկեղեցւոյ և Պետութեան դէմ նետուած յուսալքական և սոսոսական հարստամտութիւններ:

(*) Մանօթ է Գար Մարքսի կատարած գտորդումը՝ երազայալս (Ընկերայնութեան) (Socialisme Utopique) որ հին ընկերային բարեկարգում մը երազողներուն ընկերավարութիւնը եղած է՝ և Գիսմաւա Ընկերայնութեան (Socialisme Scientifique) որ նոր կարգերուն գալը (Avènement) կը համարի իբրեւ անհրաժեշտ արդիւնք ընկերային անտեսութեան գիտական օրէնքներու հետեւանքներուն:

րուն մէջ, հետեւեալ լայն-մոքիմներ պիտի գտնենք:

1. — Ռուս Եկեղեցին Մեծ պատերազմէն առաջ, կամակատար գործիքը ըլլալով ձարին եւ զրամատէր ընկերութեան, եւ զած է զանգաւածները շահագործող, զաւնտք գերութեան մէջ պահող և անոր տընտեսական վիճակով բնաւ չհետաքրքրուող մարմին մը. դասակարգերու անհետացումով, կրօնքի գոյութեան իրաւունքն ալ վերջ կը գտնէ: Արդ, կրօնքին դէմ ցոյց տրուած ատելութիւնը փոխ վրէժ մըն է կրօնքի այն ձեւէն՝ որ Ռուսականը եղաւ:

2. — Կրօնքը իր վերանցական (transcendental) երկինքի պատգամով և զալիք թաւաորութեան մը արդարութեամբ, կ'անգամաւորէ զանգաւածներու յեղափոխական կամքը: Արդ, անաստուածութիւնը անհրաժեշտ գրգիռ մըն է յեղափոխական գործունէութեան և հսկազեղ՝ «կրօնքի աֆիոնին»:

3. — Կրօնք կը նշանակէ, ըստ Պոլշեւիկ զազափարաբանութեան, հակա-յեղափոխութիւն (réaction), խաւարամտութիւն, և նախապաշարում մը՝ որ այլեւս անհանգուրժելի է արդի գիտական հիմքերու վերայ կանգնող մշակոյթին. հետեւաբար, յեղափոխական անաստուածութիւնը արշալոյսն է գիտական գրական նոր կրօնքի մը:

Պատմութեան փորձառութիւնը դառնօրէն ցոյց կուտայ որ հաւատքի մը մեծ ծագոյն թշնամին՝ նոր հաւատքի մը վերեւեւումն է. այսպիսի թշնամի հաւատք մը՝ միացաւ Ռուսական Յեղափոխութեան ուժի հսկային հետ եւ Պոլշեւիկ մը եղաւ իրենց հարազատ զաւակը:

Ռուսական Եկեղեցիի վրիպած ընկերային դերը մեծ չափով պատասխանատու է հակակրօն այս կատաղութեան. Աւետարանի պատգամին՝ ընկերային նկարագրին տըգիտութիւնը, քրիստոնէական կրօնքի ճշմարիտ բնութեան անգիտութիւնը, ուրիշ պատճառներ են այս թշնամութեան թայն խոր է եւ ուժ կ'առնէ ոչ այնքան տարբեր ընկերային տեսութեանէ մը որքան նոր հաւատքի մը միթիկ խորքերէն. անհաւատութեան այս

նոր կրօնքը կը հաւատայ մարդուն, անոր իմացականութեան, ստեղծագործ կարողութեան, ապագային, թշուառութեան վրայ ստոյգ յաղթանակին. երկրաւոր ոգին կը ներշնչէ այս կրօնքը աշխարհիկ կատաղութեամբ մը որ կը քանդէ ամէն բան որ այս երկրէն չէ: Այսպէս Պոլշեւիկ մի բաւոյականը ցոյց կու տայ յստակօրէն այն անդունդը որ կը բաժնէ զայն քրիստոնէայ բարոյականէն. քրիստոնէութիւնը չի կրնար քալել յեղափոխական կոմիւնիզմի մը հետ որուն մարտնչող զազափարաբանութիւնը վերիվայր կը շրջէ ընկերութիւնն, և իմացական ու ոգեկան արժէքները. տակաւին մեծ խրամատ մը կայ, Պոլշեւիկ «երկրաւոր դրախտին» եւ քրիստոնէական դրախտին, Պոլշեւիկ երազապաշտութեան (utopianisme) եւ քրիստոնէական վախճանաբանութեան (eschatologie), անդասակարգ ընկերութեան և Աստուծոյ Թագաւորութեան զազափարանքուն մէջ: Գազափարաբանութիւն մը որ պատմութեան վախճանը եւ նպատակը կը տեսնէ տնտեսական և ընկերային դրութեան մը մէջ, ոչ միայն կը ծիծաղի քրիստոնէայ զազափարաբանութեան և երկինքին վրայ, այլ նաեւ կը պայքարի անոր դէմ, իրրեւ անգամատող ազդեցութեան՝ որ թանձրացնալ դէպքերու տեղ կը դնէ բարձր գազափարականներ. Պոլշեւիկ մի «տնտեսական vampirisme» չի կրնար հաշտ քալել ուխտաւորի մը իղձերուն հետ որ կ'ընթափայ դէպի իմացական և ոգեկան արժէքները, դէպի երկինք և Աստուած: Իրաց այս վիճակին մէջ, Ռուսական մարտիրոս Եկեղեցիին կը մնայ սպասել, ապաշխարել, յուսալ և ազօթել:

ԱՐԹՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Շարունակելի)



ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԵՐԵՄԻԱ ՋԷԼԷՊԻ

Ա.

Սրբոց Յակոբեանց տպարանը, «ԻՌԱ»-նան մասնագրադանոյ շարքէն այս տարի հրատարակեց ուշագրաւ հատոր մը, Սրագրութիւն (Ներմիա Ջէլէպի Բէժմիւրճեանի), ԺԷ.Ը դարու բազմադրիւն հեղինակի մը ձեռագիրներէն:

Իրերը կը բացուի Թորգոմ Սրբազանի հակիրճ բայց այնքան ալ թելագրել մէկ ընծայակամովը, գործածելու համար այնքան իմաստալից, իրաւ և սակայն այսօր գահագուրկ բառ մը: Անոր մէջ, լուսահողի Պատրիարքը որ պատմա-բանասիրական, իր կարծիքով, շատ հաստատ զբաղումներուն բարձր դերին վրայ երբեք չլքուցաւ իր հաւատքէն, միշտցը գտած է, ըսելով՝ իր սրտին սիրելի շատ մը փափաքներ ու իր միտքը խանդավառող մտածումներ, մեր գրականութիւնը՝ ընդհանրապէս, մեր պատմագրութիւնը մասնաւորապէս՝ չհազարգացող հարցերու, ու առեց օգուտով ուսումնասիրութեան, լուծումին համար անհրաժեշտ ձեռնարկներու մասին:

Սրտայոյզ ու տրտում, սա կտակը, մեծ բաներու ձգտող սա մարդէն, կրկնապէս որք, անտերունչ (այսօր՝ աւելի քան երբեք) մտակրթանքի մը մասին, որ շուրջ երկու դար մեր կրօնական հաստատութիւններուն անձանձիր խղճմտութիւնը, պրպըտումները, նախանձայոյզ աշխատանքը ու նեցաւ իրեն զօրավիզ, և որ, այսօր, ցեղային նահանջի ընդհանուր թափին մէջ, մեր արժէքներուն նուազումին ահօտովը կը թուի ընկրկել, ինքի մէջ, ու իր ճառագայթումին մէջ: Անդէնէն երկարաձգող մեղամաղձոտ կոչ մը ըլլար կարծես այդ երկիրէայ յառաջաբանը, որով Սրբազանը կը շարունակէ փառաբանել պատմա-բանասիրական աշխատանքին վրայ իր անմար հաւատքը, ինչպէս անյազուրկ ցանկութիւնները: Ու սրտառուչ ալ է այդ հուսկ-բանքը, երբ կորով, կարողութիւն, Անդէն Այլին հովանին կը հայցէ հատորը մէջտեղ բերող Լուսարարապետ Մեսրոպ Արք. Նշանեանին

ու, այդ առիթով, բոլոր անոնց՝ որոնք Սրբոց Յակոբեանց «ԲՅԱԳՐԱԳ ՄԱՏԵՆԱ» դարանի հարուստ գանձերէն կեանքի պիտի արժեցնէին «Եմանօրինակ յիսասակարաններ»: Պարզ՝ դասը: Զեմ տարակուսիր: Բայց թախծագին է շեշտը պատգամին ու քիչեր պիտի զգային ասիկա: Ամփոփ, լուրջ, քիչիկ մը բեկուած, այդ ընծայականը ծրագրի մըն է ինքնին: Թող ներուի ինծի հոս գրել թէ, երկաստաղդ արեւոյ, Թորգոմ Գուշակեան Արմաշի մէջ տարբեր էր խօսած իր աշակերտներուն...

Ընծայականին կը յաջորդէ Ներածութիւն(*) մը, 144 էջ, գոր խմբագրած է ձե-

(*) Կը խորհիմ թե անբողի չէ քառանգնել յիշատակ ուրիշ աշխատանքի մը դարձնալ միջոցներով Մեսրոպ Սրբազանի: Դարանագրի Դորգոմ վարդապետին Ժամանակագրութիւնն է ա՛յիկա, ըստ մեզ՝ եղեռնական օրերու (1915), որ չունենաւ արժանաւոր անդրադարձը, հասկնալի պատճառներով: Այդ հաստիկն ալ մեզ կը ծառայէ Ներածութիւն մը, կենսագրութիւն համեմատ արագին ապաստանած: Հոն, ասկայն, Սրբազանը կը կիրարկէ եղանակ մը, չըսելու համար մերտէ մը, որ այդ կարգի աշխատանքներու համար կրնայ իր փափաք ծառայել: Ոչ ոքի համար գաղտնիք է թե պատմա-բանասիրական երկասիրութիւնները անհանձն թախտը ունին շատ փոքր թիւ մը մարդոց շահագրգռելու, եւ միշին ընթերցողը անպակաս յոյճեցնելու, ինչ որ չափազանց կը աւանդական անոնց ազդեցութեան շրջանակը: Ու արտօնակար այն է որ այս ակամայ անարթերութիւնը հանդիպ գործներու ուր այնքան ծանր ապարուս կայ կրօնի, հիւրական յոյճութիւն, ու անձնուր, նոր քառով մը յիշ խանդավառութիւն, անդոք չըսելու համար անարդի հաստատ մը կը դառնայ ակամա: Նիւթերն ալ իրենց ճակատագիրը ունին ընդհանրականութեան մասն: Զոր, շատ մասնական, առաջումներով, մեքքերումներով, քաղցատումներով, վկայութիւններով ծանրաբեռն ու առնուազն քանի մը դարերու փոշին ու գերեզմանի հոտող այդ երկաթեւեւ մեք, ինչիկ մը արեւ, շարժում, կենդանութիւն լուսնեղծող դոմար երկ ոչ անկարելի առարարութիւն մը պիտի ըլլար: Մեր լեզուով անիկա կը քաղանկանի չորս-չորս եղանակներով: Ու քիչէր գիտն համար զիրարու որոնց հետ է միշտ քաղիք հաստատ քայց ոչ՝ խղիղ, խօշարտ-

ազգրին հրատարակման տաժանքը ստանձնող (ուրիշ պատմություն, տաճարային սա պարզուկ բառին ետին) Մեծադպ Արք. Նշան-եան: Կանխող ծանոթութեան մէջ, ես տը-ւի մտածումիս հիմնական մասը այդ Ներա-ծութեան արժէքէն: Կ'աւելցընեմ հոս մը-տածութեանը ուրիշ բաժին մը: Կ'ենթադրեմ թէ (ասովէ աւելին չեմ Ներեր ինծի գետնի

սային հետքեան. որոնք վիպաութիւններ են մանրակրիս, պարկէշ, «Ինչ ինչ» պարս-ման, քայց այդ ահաւոր հիգրեհն, նահաս-կութեանն քան չեն պարզեւ մեզի. որոնք հա-րեք պատկերաւ առաջադրութիւնը գիտեն պա-հեղ համեսութեան դոճի մը մէջ, ու այս բո-լոր ծանր, յոգեցնող զբաղումներուն կ'ընկե-րեն հաճելի, թեթեւ. լուսաւոր շնորհներ, ա-ւելի պարզ, աւելի շնեանի: Այս վերջին պա-րագրան, ոչ անհրաժեշտ գոյս բանասիրական գէտնի վրայ, գեղեցիկ յարողութիւն մը, բարիք մը կ'ըլլայ սակայն, քանի որ կը նպաստէ մեղ-մեղու բնաւորական անխառնակի շնորհա-նք, գրադարանային, դաստիարակային շնչում-ները: Յետոյ, պիտի տեսնուի որ ներքին մեղ-մեղի իմ կը կենայ աւելի զօրաւոր ուրիշ մեղք մը, — արտայայտութեան թափափածութիւնը, որ անգիտակից պչրանք մը կը դառնայ կանց կանց: Այս նշանաւորները իրենց պայծա-րութիւնը կը գտնեն երբ մեր բանասիրութեան արդի երկու դարգները բաղդափէ իւրաքա: Ա-սանցնէ մեկը Վիեննական շահ հմուտ, գե-հմուտ աւանդութիւնն է, որ խոշոր արհեստ-հանք մը կ'իշխէ անհն բանի դիմ որ թիւ, թուականի, թնաքանի, քառի, քաղցասական ցուցակի փաստ մը չի (այսինքն որ գաղափար մըն է, հնէնաբար անձնական, հնէնաբար խոսեցի): Միւս, արեւելահայ դարձող, ճաշե-հանցի, Գ. Տ. Մկրտչեանի, Մանանդեանի, Կոստանեանի, Արմենի աւանդութիւնը որ կը կոթնի դարձեալ հաստատ, չքանչու համար եւրոպէական գիտութեան, քայց կը սիրէ մտածել, դիպիւնը լուսաւորել ուրիշ գիտութիւններու յայտնի (պատմութիւն, մարդաբանութիւն, հոգեբանութիւն, օրինագիտութիւն եւ այլն) ու հասկարումը կը հետապնդէ, ընծայելով մեզի իրական վայելքներ: Այս վերջին դարձող հնու-թեան փաստերը ինչպէս, ինչպէս, ինչպէս, հա-նձնու համար գիտնել անգործ երեւոյթին ըն-թրուումիս: Ու ասոր սիրոյն մեկն կը հաւ-դուրմեմ շատ քան: Կարգաւորեալ հարցը

մը վրայ որուն սահմանները դուրս կը մնան իմ ձեռնհասութենէս) Երեմիայի Ներածու-թիւնը պիտի լաւէր այսպէս, երբ իրա-գործէր շրջանին լիակատար վերաբարձրու-մը, նուաճելով շատ ծփուն, խառնակ պատ-կերները այդ մարդոց ու տարով մեզի վը-նական համապատկեր մը մեր մերձաւոր պատմութեան սա շատ յատկանշական դա-

նութեան շնչական ծիծաղելի առարկութիւն մը չի, այլ շատ աւելի քառն ճարտարութեան արտաբանութիւն մը: Պաշտօնական այս դարձ-ներէն վար կը կենայ ուրիշ մը, որ ոչ գիտուն է ոչ ալ համալսարանական: Որուն յատկաւոր-թեանց շրջագիծը հասնու է ընդհանրապէս: Որ կենսագրութիւն, հասարակ, անբարձր կը հե-տապնդէ եւ կ'ըլլայ ձանձրանալի կամ հաճելի, համաձայն հեղինակին: Չեմ գրադիր թիւրմեմի սպանեցնող, քայց կը կենան անոնց առեւ-որոնք Վիեննական կամ գերմանական համալ-սարան մը առանց աւարտած ըլլալու, մեզի կը խօսին հաճելի, քանի, երբեմն շահեկան, միշտ օգտակար բաներ: Արդ, Մեծադպ Մի-Նշանեանի Ներածութիւնը (որոնք բանասի-րական փոքր կառույցներ են) ինչպէս, ու կը կարդացուին ոչ միայն ինչպէս մար-դուն, այլ եւ անոնցմէ որոնք սովական հե-տաբարութիւններէ վեր շարժառիթներով կը մո-տենան նման ձեռնարկներու. ըսել կ'ուզեմ՝ սովորական բանասիրութեան կողմէ: Տիրա-թիւն, արեւելաբանութիւն: Ասանք քառն են ուրիշ ինչ քան: Մեծադպ Մկրտչեանի երկու եւ-րածութիւններն ալ զգոյշ են բանգի յատկա-րութիւններէ, անխառն, յախուտ, պոետունի դուրս ոչ մէկ արդիւնքի հասնող ընդհանրա-ցումներէ (օրինակ մըն է նման համարումի շ.) Արեւելեան փորձը Նշանեան վերջին մըն ու գտնելու բաներ որոնք որ եւ կ'այս ցունին Նշան-ընտած երեւոյթին բուն իմաստին հետ, — գե-րազնացապէս գրական համար, քանի որ այդ հա-տոր կ'ընտ գրուի առաջին ինչպէս տանընդ-գետող դարձումն ու կը պահէր ինչպէս, յո-րինումը ըլլալու բանասիրութեան չկատարածած արժեքներու ճարտարապետութեան մը, ու յո-րութիւն հրապարակու գիտով կ'ընտած յան-դրգնութիւններէ, կարճ՝ այն յոյսով, այս-մեմ, անհանելի ոգիին որ բանասիրական a-venture կը յաջանէ, անհն անգամ որ ար-կածախնդիր ապագայ մտադրած է նոր կողմի գտնել, Ասանքն վարձատրելու համար՝ երկու

րէն, որուն ուսումնասիրութիւնը անկարելի դժուարութիւններ չի յարուցաներ քանի որ Պոլսոյ, Երուսաղէմի գիւմաները ունին անհրաժեշտ նախանիւթը։ Մոռնալ էլմիմանելու ուր ձեռնարկներու ձոյն հաւաքածան, հայրապետական գիւման մը, ու մեր պատմութեան համար անգնահատելի արժէքով աղբիւրներ կը պայտսն շիրենք օգտագործող ուժերու։ Երեմիայի առթիւ նման պահանջի մը ժանր չէ ինքնին, որքան ալ երթունք ըլլալ առաջին անգարիով, քանի որ ատոր կերպով մը զիմաւորումը կ'ընեն առանձին աշխատանքներ։ Յետոյ պատմաբան — գրողի մը գէժքը (պոլսի մէջ է իրականին) Երեմիա Ձէլնի) յարմարագոյն առիթ մըն էր արդէն վերակազմելու այդ

գարուն լիակատար գիմազութիւնը, միշտ չլինալով բանասիրական ծանծաղըստին մէջ ու պահելով համախարկան կառուցումներուն հեռագիտելիքը(“) իբր կէտ յանգումիւ: Ինչպէս ինչպէս որ կը ներգայառաջ, այդ հերածութիւնը կը լրացնէ ցարգի ըսուածները Ձէչէպիի կեանքէն, կը պարզէ, ուրիշ ձեռագիր յիշատակարաններու օգտագործուածով երեսները, կողմեր որոնք առաջին անգամ կ'երևան ու ասով կ'արդարեանք վարք-կը, այնքան գեղեցիկ կերպով շնորհուած անոր հեղինակին, Դարանազցիի հրատարակման առիթով: Պիտիմ ամենեւ լաւ կազմուած մասն է անիկան: Եթէ այս հատա-տաւը Սեպրուսիան վերջ տուեր մեծ կը

Ներքո—Նիւնէիւն ալ գնոր են դարձեալ, միւս
 քնորքենեհ, — Տափակ, անկնիփ ներկայացման
 քնորքենեհ որ աւ ու ան մարդուն գլխին Տակ
 ձնը կ'ստեն հասարակ, անհոյսոյոր կենսա-
 ցումիկ: Ենք մը պիտէ եր, երկու վարկաներ
 գգալոր եւ անոնցնի խաւապիշու, գոր ճանելու
 համար պայման չի սակայն — Գրեւիւն լիւ-
 նէր— Գրեւիւն համալսարանական վարչական —
 վկայական մը: Մետոյ Մրազան կը կար-
 դացուի, նոյն ասեհ, ոյ ալ ոմին շնորհը, որ
 քիւն առաջնակարգ ազգայ մը, միկանք ան-
 քաւական պիտի ըլլար իրողութիւնը քացաւե-
 լու: Ինծի կուգայ քի Բաւալիւն զգալու մը
 մը միշտ միկան չ'անիր մարդը մեք: Զնու
 ինչպիսի անդեղագործ երկունքի քոյոր ենալկե-
 թուն միջ գոյորքիւն կրնայ ունենալ Բաւալ մը
 (հիկները աւալու, Ընդունալ—Նիւն պիտի ըստին)
 Գրեւիւնը Եւրոպայու, Գրեւիւն ու անգլան
 մը զայն գնեկէ վերջ, գործը ենթարկելու Եւ-
 րոպայ: Այդ ասեհ, միշտ կ'ենթարկեմ, անգլ
 լինալուքիկն պիտի անձանեյի շեղութիւնը որով
 մեր աղիկն չկամ ուշադրութիւնը տարեղեկու
 միայն կը ծառայեն: Այս շեղումները, արկա-
 ծախներական կառուցումները, ու հետեւակ ըն-
 փոխակալութիւնը (ուրիշ դպրոց) չեն վանգեր
 Մետոյ Մրազանի յեղումը: Յետոյ, նկատի ա-
 ռիք ոյ նուազ յաւակնական պարագայ մը:
 Դարեանցիկն որոշ արժեքով գրող մըն է: Ե-
 րիմիան հասարակ նորմա արձանագրիչ մը:
 Իժմար կը կարգանք Գրեւիւն—Նիւն Բաւալ-
 քաց հանդիպման Ներքո—Նիւն: — Փաստ քի
 յարդարումն է քաղաքականութիւնը ու ձեռք
 ձգումը Եւրոպայումս: Բան մը կ'ըսէ՞ այս

հաստատվր։ Ապահովաբար։ Ու ըղբաւ հաւար աւելի յասկ՝ կը յայտարարեն թէ պիտի չունին՝ ապարեհեմ քանաւոր մը (յարակից թոյր շխմշանկերով ծանրաթեւ)։ Անծառանգը գրագիտ էր (յարակից թոյր ինքնաւերտէ աշխատութեամբ)։ հոգեքան պատեազի մը պայման դնելու որպիսի գրուի քաներ որով կարօտ են աւելի համեա՝ յայց աւելի տկուկ տուրբեր։ Դասաւորան զգայարակ։ անհրաժեշտ գաղտը քնազ։ չափաւորութիւն։ խանց պարկիշտութիւն։ Ահա առաջնական յայտնութիւններ որպիսի իրենցմով կանգուն գործեր կարդացուի։ Դասանալիցի ներածութիւնը քաւորը դարով կը կանխէ Զեկէն։ ներածութիւն։ քալ։ քալ մը վկայէ մեքտեւ։

(*) Հովանոսի Ուշեւ-Վանին նորոգ քարգմանութիւնը (Վ. Պէրբ) նմաշ իրն է այդ կարգի կարելիութեան: Ճրատացի քարգմանիչը ընագորհեաւ ուսումնասիրութիւնը վերածած եւ ֆաղափարութեան հոյակապ պատմութեան մը որ իր ղեկ մեր աւղծ, կարելի անիտիւթեանք ինչ որ այդ ֆարքածը ստեղծած է: Արդին հին ընագորհեաւ շահեկանութիւնը այս նպասակներով կ'արդարանայ: Որքան քիչ քան հասկցած է Հովանոսին Հ. Արսէն Բագրատունին երբ ի նպիշ յեղած է Իշեւ-Վան, Բանասիրութիւնը, կնարի անուամ ղք թէ քառեաւ, ձեռեաւ, սարեաւ ֆետիւթին, այլ կեանքի խոսցած նըշխարեաւ վերադուում (քառին տեղի գիտական տուտի), կ'ըլլայ անեկէն շահեկան գրադուներեկն սկիւր: Բարպախարութեան ստատիւթեան անիտիւթիւթի օժանդակը ու սկսած արժեհներու վերագրելի տալարելը արքապան ղըղադում մը: Ականջը խօսի Վիկեկանական Հայերեան:

թուի տարածել, առոր մէջ ոչ ոք է մեղաւոր, բացի Երեմիայէն: Արշակ Զօպանեան չքեղ ներածութիւն մը հանած է Քուչակի տաղերէն որոնք չեն տգիտներ սակայն Զօպանեանի շնորհներուն դիմաց: Գեորգ Անվէրեսեան (պատուական բժիշկ մը, արեւելահայ որ հարիւր տարի առաջ գրական-բանասիրական անդրանիկ աշխատութիւնը ստորագրած է յառաջաբանելով Սայաթ-Նովայի տաղերը) արեւելահայ մեծ Աշուղներ, Սայաթ-Նովայի գործին ե կեանքին նուիրած ներածութեան մէջ ըսած է զօրաւոր բաներ: Այս երկու անունները կը պաշտպանեն իրենցմով զբաղողները: Երեմիան այս տեսակով նուազ բախտաւոր է ծնած: Ասկէ անկախաբար Ներածութիւնը տեսակ մը հրապուր կը հայթաթէ հատորին, բաւական դիմացող, մինչեւ հարիւր մը էջ, ուրկէ անդին Ձէլէպին կը մնայ մինակ, ինքնիւր հետ, պապագային դէմ:

Ներածութիւնէն յետոյ Յրագրութիւնը. (1648—1662): Դժուար է անոր տալ վերադիր մը որ պատշաճ կերպով տարբերէ զինքը: Անիկա մեր պատմիչներուն ընթացիկ կաղապարէն հետու է բոլորովին երբ զէպքերը կուտայ, թէ և անոնց շուրջը իր մեկնողականը կը յիշեցնէ դպրոցը: Քրոնիկ: Բայց ինչպէս անուանել նման փառքով մը Երեմիայի Օրագրութիւնը լեցնող չնչին, հատարակ, օրացոյց էջերը որոնք գիրքին գրեթէ կէսը կը լեցնեն:

«Եւ Ելի (23 Ապրիլ առի եւ Պտղէլէզ տաճկի բառով, զոր յիշատակ է Սրբոյն Գէորգայ զօրավարին»:

ուրիշ մը

«Կիրակի (31 Յունուար) Բարեկենդան Սուրբ Սարգսի»:

ուրիշ մը

«Պատրիկն Երուսաղէմի Յունաց եկն ի ժԹ Հոկտեմբերի, յետ երեց աւուրց գնացաք Ձէլէպին (Ապրո) ու նա»:

Այս անիմաստ տողերուն քով երկարաշունչ պատմութեանց շուրջ, քաղաքի մը մէջ ուր կեանքը չէ գաղթած եղբրական բեռ մը ըլլալէ գրեթէ ամէնուն, յաղթողներուն ինչպէս պարտուածներուն համար որոնց դուռները կը թոցուին, պալատի պատուաններէն դուրս կը նետուին ու կ'ամբառնան

նան ցիցերու ծայրը որպէսզի փողոցէ փողոց պտտին: Պէտք կայ ըսելու թէ այդ թուքի մէջ խղճուած թշուառ բաները օր մը առաջ կը փառաւորէին, կ'երկնակացընէին իրենց ներկայութեան լուր զիլնուովը հաղարներու աչքն ու սիրտըրը քանի որ եպարքոսներու, զօրավարներու ուսերուն վրայ երկրին խելքը, ահ, ուժը կը խորհրդանշէին: Այն տասնընգու տարիները որոնց մասին յիշատակներ կը պարունակէ Օրագրութիւնը, Օսմանցիներուն կայսրութեան ամենէն ընդող մէկ շրջանին կը գուգադիպին: Մշտական վերելք անոնց բանակներուն վերածուած է թեթեւ նահանջի մը, տակաւին անորոշ, քիչերէ միայն ըմբռնելի: Հունգարիան կորսուած է թուրքերուն համար բայց դեռ անոնց բանակները հարկու են բաւական: Մեծ եպարքոս Քէօփրիւլի Մէհմէտ փաշան վիէննայի պարիսպներուն առջեւն է երկրորդ ու վերջին անգամի մը համար: Մայրաքաղաքը գաղան կամ յիմար վեհապետներու բռնութեան տակ չի գիտեր ինչ ընել, ապրիլ կարենալու համար փախչողները ծրարտուած փողոցները կը թափառին որպէսզի ծխախոտի արգելքին դէմ անաստողները սպաննեն: Ենէիչէրները կացութեան վրայ ահարկու իրենց պիտները, խանչերները կը զողացնեն ու հսկայ կայսրութեան մը իմացական, զինուորական, մշակութային կենքը կը վերածեն անհուկ կատակերգութեան: Երեմիա գիտէ անունները Սուլթաններուն եւ եպարքոսներուն, եհնիչերի աղախներուն եւ Միւսթիներուն. կուտայ անոնց ելլելն ու իջնալը: Բայց չի կրնար լսուածէն անդին հետաքրքրութիւններներել իրեն, հետաքրքրութիւններ որոնք ի ծնէ պատմիչը, զատուղը, համագողը կը յատկանշեն (*) (աւելի անգին պատմիչը կը վեր-

(*) Աւելի օժտւած մտդ կ'Աւստիէջ Գրիգոր վարդապետ (Դարանացի) որ, Երեմիային նման ժամանակագրութիւն մը թողած կ'նոյն այդ դարին, առ ալ հրատարակուած ջանքովը Մեարտ Սրբազանի, Դարանացիին աջ ունի: Կը տեսնէ տեսնելու աճամիս քաներ: Պատճառ է Երեմիային նման, քայց իր յիշատակները միշտ կը պարզեն հասկնող, քորթի որոշ զգայարանով ճոխացած ճիպարը որ իր պաշտօնին քերտուովը (նուիրակ կ'ըստացնող)

լուծուի բաւարար (այնքով)։ Օրագրութեան մթնոլորտը յօրինող այս կեանքին քովն է լի ժեր, Երեմիա առաւելապէս զբաղած է իր սեղովուրդին անցքերովը, որոնք կարեւոր կեդրոններն են Պոլիս, Երուսաղէմ, էլմիա-ծին։ Այս մայր-կեդրոններուն շուրջ գոյ բոլոր հարցերը իօթագրուած են աւելի կամ նուազ բերեմն բնաւ չհանկան զրուագներու հանդէսով մը։ Կը գուշակէք թէ ինչ հսկայ չահագրգռութիւն կարող են արթնցնել մեր կեանքին սա ծալքերուն պարզումները, ոչ միայն իբր քաղաքական դէպքերու յետում, այլ մասնաւանդ իբր պատկերացում մեր մօտիկ անցեալին որ բաւ է յաճախ ու երբեք թանձրացած իրողութիւն։ Պետական ան-

ցուղարձեր (հարկ չեմ տեսներ տարազին տակ թիւագրելու աշխարհի ամենէն հզօր մէկ պալատին տաժամները, երբ կիններ, մանչեր, արկածախնդիրներ, մէկ օրէն միւսը այդ օրերու մեծագոյն կայսրութեան ղեկը ձեռք կ'առնեն ու կը քշեն պետութեան նուը, առանց հաւատարու բախտին որ զիրենք դրած է այդ փառքին ու աղէտին), քաղաքական յեղաշրջումներ (մէկ օրէն միւսը եպարքոսի մը պալատը աւելաւորյալ մը կը վերածուի), ազգային բախումներ (որոնք տէրտէրի, թաղականի, խոճայի, եպիսկոպոսի, կաթողիկոսի մըրքցակցութեանց զիւցողներութիւնն են աւելի քան թէ պատմութիւնը մեր խնդրին), ընկերային, ընտանիական պայմաններ, բաւական կոկիկ թիւ մը յատկանշական անձնաւորութեանց, բոլորը իրարու խառնուած, անաւարտ՝ իրրեւ ձեւ ու պակասաւոր իբր խորհուրդ. օրը օրին տոմարական արձանագրութեամբ, հազիւ պահելով պատմութիւն անհրաժեշտ թոնը։ Կը հետեի թէ Օրագրութիւնը թերի է, ծրագրային։ Բայց, մեր բախտէն յօրէն, այդ առուազրային հանդամանքին իսկ հակառակ, Օրագրութիւնը անփոխարինելի շտեմարան մ'էն է դէպքերու, որոնք, առանց անոր, պիտի պակասէին մեր պատմութեան։ Ու, հոն միւրով, առօրեայ իրականութեան, ականատեսի վկայութիւններով այնքան ներհալ իրական, մանր, առօրեայ պարզութիւն պատկերացման մէջ այնքան ապաքախտ մեր ազգային տարեգրութեանց (annales) համար ինչ թանկագին նպաստ, օտ Օրագրութիւնը, թէկուզ քանի մը պատիւ ալ ըլլար վրիպած արուեստի արժէքներէն։ Փոխարեքցէք 1650ը 1000ի, 500ի, Ու պիտի զգաք թէ ինչ պայծառութիւն, գոյն, չահականութիւն պիտի ստանային Ասորիկի պատմածները, նոյնիսկ Սքանչելի նկատուած Կորնելին Ս. Մետրայի վարքը, որոնք չես կըրնար ճշգրէլ թէ որ ժողովուրդին կը պատկանին, հաւանական անոր որ մեր կեանքին խորհուրդովը գերյազ (sature) գործեր են։ Օրագրութիւնը արուեստի գործ մը չէ, բայց կը գնէ ինքզինքը սուղ արժէքներովը ուրիշ գիծէ մանրամասնութեանց։ Մի կարգաք անոր աղայական արձանագրութիւնները, բայց կեցէք զմայլուն այն էջերուն առջեւ ուր անիկա կը պատկերէ օրինակի մը համար

ասացած է որոշ փորձառութիւն, ճանաչողութիւն, մանաւանդ արեւելեան քաղաքացիութիւն մը որով կ'օրհանար կը գտնուի զայնիւնէն, վարելու համար իր իմաստիկ վաստակած քաղաքացիութիւնը։ Ժամանակագրութիւնը (Իստանուլ-ցի) կենդանի է, օրուան պատմութեան մը չափ, հետաքրքրական վկայի մը աւելի. դիպեմքով, մնացորդներով հարուստ։ Լամարքեգի այս հանգանակներով ու դրիք փորձառութեանց, յարաբերութեանց ծիրին մեջը անոր մը որ ծնած է մարդերը վարելու որոշ տեղերով։ Դուք կ'ունենաք քաղաքական գործիչը երկրորդութեան գրագիտով մը։ Ու Ժամանակագրութիւնը ո՛չ մի կ'էջի մէջ կը թուայի իր շահեկանութեան, կենսաբան միայն այն հոն միւրին յիմար որ շեմարանութեան է հետոյն 600 հաւելի էջերուն մէջ, մենք յարգակնի վեր զգացումով կը ընդունին այս արժանաւոր կղերականին շաղկապին համար։ Ինչ փոքր որ անոր դրուագները շեղի ազգային անաչողութեան սիրական մեթոտէն, ինքն-էջը պատկերաբնութեան արժեքներէն, կարգաք յարգի պատմիչ Սեթուր կամ Դարսիականներցին կամ Արծրունին (Թովմա) ու քաղաքացիական շեղ գրականութիւնը (Սեթուր) կամ հեռառութիւնը (Յովհաննէս Եւթիմ) Դարսիականցի պատմութիւնը քննականութեան, կենդանութեան ու շահեկանութեան հետ։ Քիչ զիջ կայ, հիմնուած մէջ, որ մեզ այս անսխալնով հաղորդ պահեալայն, ըստ բաւականի գովազուցիչ, անաւարտ կեցի ինքն-էջէն հետ։ Պարզակի քննիչայի մը։ Անշուշտ։ Բայց ուրիշ ինչ է արդիւն մեր գրականութեան կախարարական մէկ ուրիշ հատոր որ կ'անուանի Փառաւոր Բեւեռը։

թրքական բանակի մը Պոլսէն բաժանումը դէպի պատերազմ. ձեր մտքի աչքերուն պարզութեամբ դիւցազներգութեան վայել թաւալում մըն է պատկերներու, որոնց պատմական ստուգութիւնը ուրիշ արժանիք: Կարգացէ՛ք մեր տէրաւորներուն կոխները, բառ առ բառ ճիշդ, մինչև երէկ, Բերայի Երրորդութեան ջոլ քահանաներուն շրջանակը ոգեկոչող:

Օրագրութիւնը ունի երկրորդ բաժին մը: Հաւաքում մըն է անիկա Երեմիա Ձէլէպիի գրչի արգիւնքներէն: Այս անջատ յաւելումածը հատորին կը բերէ գրական որոշ տարողութիւն: Յաջորած կամ վերպած, այս կարգի կտորներ մանաւանդ բանաստեղծական կազմապարէ, միշտ յաւակնութիւն կը թելադրեն: Ու գրականութիւնը դարէ դար ինքզինքը չի նորոգեր անշուշտ, բայց իր միջոցները կ'ենթարկուին որոշ փոփոխութեանց: Ամենէն խեղճ Ֆրանսացի բանաստեղծը այսօր պիտի չփորձուէր ստանաւոր գրել Հիւկոյի թէքնիկով: Միտքով Սրբազան Ս. Աթոռոյ Աճեռագրաց Մատենադարանէն Երեմիայի անուեով գոյ բոլոր մանր այլ կտորներ, Բերքում, քուլը, ողբ, ուղերձ, գանձ հիւրընկալած է Օրագրութենէն ներս: Ու անշուշտ լաւ է ըրած: Նկատի չունիմ այդ թղթէղէնին այսօրուան արժէքը: Ի վերջոյ մօտ երեք հարիւր տարիներ մեզ կը բաժնեն այդ ստանաւոր շաղփաղփութեանց օրերէն, ինչպէս կը թուին անոնք այսօր մեզի: Բայց ունի՞ք ալ մտածած թէ մեր օրերէն երեք հարիւր տարի վերջը ի՞նչ որակում պիտի արժեարեն մեր նոր քերթողութեան մեծ, կոթողակերպ փառքերը: Փաստեր կան այդ որակումը անուղղակի ձեւակերպող սակայն: Ահա որ է մաշումը սա մեր աշխարհին վրայ: Մեծափառ գործ մը, Վենետիկեան մեր Հայերուն գրաբար քերթողութիւնը, իր սըրբազան որքան աշխարհիկ մշակներուն վաւերական, երբեմն մեծ տաղանդին(*) հա-

կառակ, այսօր, գունաթափ է հիմնովին ու, զիս կը տպաւորէ ճիշդ ու ճիշդ քանի մը հարիւր տարի առաջուան տաղարաններուն նման: Ոչ ոք թող փորձէ ընդզլել սա ճաւատագրական իրողութեան դէմ:

Օրագրութեան երկրորդ մասը կը կազմեն ա) — Թուղթեր (որ այդ ու աւելի հին դարերու գրականութեանց մէջ հոմանիշ է

դանդը անգոր k ահաւասիկ ազատելու այդ գործունակ ալ Կարգ Մարգարէ խախտ: Եւ ակայն վայրկեան մը քարի եղիք վնասակարնէն այն հոգեկան հոծ ապրումներ որոնք այդ գործունակ արդիւնքին հին մեզ անմիջապէս կանխող սերունդին մէջ: Համաշխարհիկ շարողութեան գրական հսկայ նուաճում մը կ'որակուէր Հայ Դիւանը որ ծնած օրն իսկ ճաղաչափում ցարագրութիւններու հսկայիս մըն էր եւ ոչ անի: Ի՞նչը միջանցնէ որպէսզի այդ նկարագրական զարդարուն քայց ունի ոտանադր նմանցիկ արուեստի անմահ փառքերուն: Գաղտնիք: Ուրիշ նման մեծութիւն Նաւաբ իսկ իսկ ճաղաչափում հասարակ-ճեղիք փորթողութիւն: Տեղ-տեղ, Մաշ-տեղ, Մաշ-տեղ եւ ակալին ուրիշ բաժիններ, Աշխարհի դիւանէն, իմ վրայ կ'ընեն մեկ ու նոյն ճալատութիւնը գոր ըրին Երեմիա Ձէլէպիի գրչի, Կարգ-ները, Կարգ: Հիւրմիւզի բանաստեղծութիւնները գրաբար հասնէին մը մէջ ունին իրենց արդար ճեղք ու կը ծաղայան լեզուական շնորհներ փառքեր (սակի դուրս անցնէ հմայր գառուն երեւակայութեան վրայ հոգեբանական երեւոյթ մըն է որ կը քաջատիւ մեր ճարտիկ մեր վրայ առաջ թերած խաբարումներուն արդիւնք իրեն): Ուրիշ չի պարզան Մ. Գիշկարաշեանի գրաբար փորթողութեան (ու արդիւնքներ կը պահեն ճշգրտապէս կրակի սեղանը գործ յուզումին ու շատ բան կը թելադրեն Գառուն իսկ ճաղաչափում ճալատութիւնը, Թեքանի իսկ ճալատութիւնը երբ ոտանադր գրեւ մաս կը կազմէր մեր պաշտօնական պարտքերուն, ու Երեմիայի Հայ-Կարգ-ներուն, որոնք մեղմունք գրում բաներ են, փորթում ըլլալէ շատ հեռու: Ու փոխարեւից հարցը աշխարհաբար արայայտութեան փորթումներուն վրայ: Ի՞նչ կ'ազատի գերանանար Երեմիայի փորթութիւնէն: Այս գրողներուն ճաղաչափ չի անշուշտ պատահականութիւն այդ պատահականութիւն, որ գործն է ժամանակին, ան ալ ոչ քանի մը դար, այլ

(*) Դոմար երե ոչ անխաղի՝ ուրանայ ճաղաչափ մարդոց որոնք կ'անուանուին Բաբ-Կարգ, Ալի-Կարգ, Կարգ-Կարգ, Պէլ-Կարգ, Թեք-Կարգ, կենդան հաւար անհեղին շփոթներուն առջև: Բայց այս անուններուն կապում գործը, կը կարգանք, կարգացած ըլլալու համար: Տա-

այսօրուան նամականիին), ուղղուած(*) զանազաններու : Ասոնց պարունակութիւնը(**)

անկ 60—70 մը տարիներ, պայիկէն երկու երեք տնտեսող: Դաւար: — Ա՛ն որ մեր նախնիքիմէն ռեկ մեզի հասած տակն փշամք, անկախաբար պատուական չարհիտով, մաշակով պարզելիք իր արժեքին, շահեկանութեանն, ինք իր մեք, ինք իր համար զանկ վկայութիւն տնէ հ: Այս վարածը անգամ մը ընդունելի յետոյ, մեր չկանութիւնը, դժգոհմանը պիտի կրնանք մեղել երբ մեզի հասած գործերու մեք արուեստին դէմ մեծ մեղքեր ալ ըլլան արձանագործած: Ու այս մտահոգութիւնն հ որ կը մղէ մեզ երբ կը պահմանքեմք հրատարակութիւնը տակն երշխարներու, յիշատակարան, տող, զանձ, տեղեկագիր եւ որ ի կայսիմ: Անոնք մեզ անտարբեր կրնան ձգել իր արուեստի հը, թայց մեզ կը հրապուրեն իր վկայութիւններ օր մը տիրող, հզօր մաշակներու, մայապիտիւններու եւ իր այդ, ճղելի ընդունութեանց միկ թելոյր կ'տարներն: Այսպէսով հ որ կը սիրենք Արշակ Զօպանեանի Հ—յ Էջէբը, քաղաւթ մեր իմն գրողներին. ո՛յ՜ իրենց անիրական, անզոյ գրական արժեքներուն հաշտոյն, այդ իրեն տախտակները մեր հաւտական գրչակներովն: Անենն անանականործիքի գրողն իսկ բան մը կ'պագուցանէ: Դո՛ւք չիք գիտեր քէ ինչ աշխատակարարն տնէ հ է. դարու գրող մը, անուրիմ նման, Ք—Է—բ, իր անհաւոր քաղաքութիւններով, տանցուններով որոնց յանդիմութիւնը չիկի կը վերածէ մեր Զրախանին ունի գաղափարները: Արդ այդ երկոյս մեղաւոր տատանածարանը մեր թիւղին ընդունակութիւններէ չաւ բան կը բերարէ, այո՛վս վարենէ: Թող մեղուր իր եղանորդ. թող անցնէր զայն դասական յղովուսէ: Այդ ընդուն շատ տեղի հզօր գաղափար մը պիտի տար մեզի քան եզնիկի ձոնը, պարզ թայց անթոյժ բարբառը: Քերականութիւն մը փաստ մըն է քաղաքակրթութեան մը, թայց չէ այդ քաղաքակրթութիւնը:

[illegible]

(**) Նախնականորեն սեռ մը գոյություն

զգրափորտաբար չի պսակեր մեր ակնկալու-
թիւնը, ըլլալուն՝ շատ թեթեւ, ապրուած
իրականութիւնէն. ու, գէպքերու, եղելու-
թիւններու, հարադատ վկայութիւններու
փոխարէն (որոնք նամակները կ'ընեն այն-
քան թանկ խոստովանութիւն կ'ըջանք մը
նաշակէն, հոգեբանութիւնէն, տագնապնե-
րէն), ընդհանուր խօսքեր, աստուածաբա-
նական յիշատակութիւններ (քնազերերու,
սովորաբար կտակարաններէն), ողբասացա-
կան ճոռած ընդհանուրմներ, բացազանդու-
թիւններ մեզ շնորհելուն: Մարդ կը զար-
մանայ մտայնութեան մը առջեւ որով մէկը
կը ներէ իրեն գրել ճոյն էջիւն վրայ տող մը
թուրքերէն, քիթք տող հայերէն. յետոյ
խորհրդանակը, փոքիք ի փոխ, երկու լեզուներ-
նով միեւնոյն քարոզը որ մեզ կը նեղէ ոչ
միայն իր անտեղութեամբը, այլ և հասա-
նակութեամբը: Ո՛ր գնել, միւս կողմ —
անխուսափելի, անհարկ զարգարանքը —
հայ կ'են մատենադարձեան ամենէն մա-
նայն լեզուներէն մէկը —, քերթողական

յանքի մեր մտեմեագրութեան մէջ, քիչէ մեր պատկերներուն մէջ շատ ք թիւր այսպիսի որակ-
նում Թ-ը-ը-ը-ը, որովք շատ մեծի մասին
խորագրում են . . . հեղինակին կողմէ, պա-
տասխանաւ մը միասին։ Անոնց վառեակալանե-
րեանը ազատ են գրաւելու։ Ուշմունքի չափ
քանակները։ Իրագիտութեան մէջ աւանդ
հասանալիս հոգեքանութիւնը պիտի փնտռէ։
Ու այդ գեղեցիկ վրայ անոր գեւոր անհատ
դաստիարակին է։ Անեկեկ քախտաւոր Մ-
է-ը-ը-ը-ը (ԺԱ. դար) անուանի մեզի հասած
հաւաքումը, քանի որ Ինքնաշարժի մօտ ք անակ-
նումը թիւր։ Բայց որա՛յը։ Տեղը տղորւի այն
մարդուն հաւերեւութեան որ պիտի աշխատե-
րանաւոր այդ քառակողմէն կեանքի ստուի մը
սեւեղմէ։ Կ'ըսեն այսպիսի ու կը դրկեն ընթեր-
ցողը Կիկեմայի շատ յարգի, գերանման վար-
դապետի մը գրքին, մեծիւրում Մագիստրոսի
մէկ հեղեղ նամակին մը Լ-ը-ը-ը-ը-ը-ը։ Վարդապետը
իրագործած է այդ tout de force, մօտ երկու
հարիւր էջ այստեղով այդ լուծումը յարթա-
հարեւոր համար։ Ի՛նչ կը կարծիք որ ըզրայ
նիւթը այդ Գ-ը-ը-ը-ը-ը-ը-ը-ը (նախկին սկզբնա-
կան քառը)։ Շատ պարզ լան մը . յանդիմա-
նութիւն՝ զոքս, յաւակնոյ յարգ քանակային մը
որպիսիք չէրէ վեր իր կոչիկէն։ Մնացեալնե-
րուն պարունակութիւնը ակի լուրջ չէ։

զառածուժը որ երկու բառի տեղ երկու տառը կը սիրէ գործածել: Երեմիա հիւմնա-կանին զգայաբանման գուրկէ ծնած ու գը-րական իր օրերու նանրամտութիւնն ալ հագած է իբրեւ պատմուհան: Ա՛յն ատեն: Մի՛ աճապարէք: Նոյն մեղքերը որոնք կը վիրաւորեն Օրագրութիւնը, տիրական նաեւ Թուղթերուն մէջ, չին կրնար խորտակել վաւարագրական արժէք մը որ միշտ կ'են-թապարտի թէ կայ ձեռագրի մը ետին: Ե-ղիցար կաթողիկոսին Պրուսա գտնուած միջոցին ուղղուած քսան և չորս բաժնիով նամակը (Գ. Թուղթ, Օրագրութիւն) կը քաւէ բոլոր մեղքերը միւսներուն: Յովսէփիկին մանուկան առթիւ իր տղուն Գրիգորիս վար-գապետին ուղղուած Թուղթին մէջ ճշմա-րագր գորով մը, ցաւ մը կը գտնեն մեր հա-մակրութիւնը: Վարդապետ տղուն մահը ա-նոր քանի մը նամակները կը վերածէ ար-ձակ, այդ օրերուն այդ ձեռով միայն զը-ուելիք քերթուածի մը: Թուղթեր, ման-րամասն վերլուծումի անցնելով պիտի չա-հէին, ինչպէս չահած է Օրագրութիւնը Նե-րածութեամբ:

բ) — Ուղեմանք, չափածոյ, զանա-զաններու ուղղուած: Կը զբաղիմ միայն մէկ հատով որ 270 տողոնց տասնոտեան քերթուած մըն է, լեհաստանի ազգային հերոս Յովհաննէս Սոպիէսքիի ձեռնուած: Վիշննան թուրքերուն պաշարումէն ազա-տող և թուրք ուժը եւրոպայի կեդրոնա-կան մասին մէջ վճռապէս խորտակող այդ թագաւորը դիւցազններգութեան ճշմարիտ տիպար մըն էր: Ինչ օքանչելի առիթ, որ-պէսզի իր ցեղին խորագոյն նախնիները երեմիա փորձէր թօթափել, թէ և անուղ-ղակի, բայց վերջապէս քրիստոնեայ թա-գաւորի մը յաղթական փառքին մէջ, քանի որ թուրքերը Դանուբ թափող թագաւորը օժտուած էր ասպատակական բարձրագոյն ա-ռաքինութիւններով ու կը կազմէր յապա-ղած նմոյշ մը մեծհոգի հին իշխաններէն որոնք յանուս բարձր կիրքերու, գաղա-փարներու կ'անցնէին բանականերու զլուխը և կը թափէին իրենց արիւնը... Երեմիայի գրչին տակ Աւստրիոյ ազատարար թագա-ւորը կը վերածուի սուրբ-գրական ճիղճ արքայիկի մը, Դաւիթի, Սողոմոնի կաղա-պարէն որոնց զինուորական արժանիքները չեն որ թրքական զորո՛ր պիտի կանցնէին

զէպի Արեւմուտք: Այս վրիպանքը աւելի քան զաւալի է, քանի որ քերթուածը ոչ-ինչ կը պարունակէ գէթ այդ օրերու հզօր գաղութ լեհական հայերու բարքերէն, ըզ-գացումներէն: Մնացեալ ուղեմանքը, իրենց կարգին, ուղղուած են Ձեյպիկներու, Թէ-քիրտաղցի մտերիմներու, երեցներու, կա-թողիկոսներու, իշխաններու, խոճաններու, երաժիշտներու ևայլն: Ուղերձ մը բուղթ մը չէ: Կը հետեի թէ որքան քիչ բան կը պատ-մեն անոնք շրջանէն:

գ) — Գանձեր, Ողբեր, միշտ չափա-բերուած, զանազան երեւելի մաներու վրայ: Բնագրական սա աշխատանքը ինչ տա-ժանք արժած է հրատարակչին. — դուքս է մեր նւթէն անով զբաղվել, թէ և քիչըր միայն գիտեն թէ բառ մը կարգաւու, ճշ-գեղու համար, ձեռագրէ մը, երբեմն օրերու պրպտում է հարկաւոր: Ձեռագիր ըսուած անհեթեթ բանին հետ գործ ունեցողները միայն ճշդիւ կը գնահատեն տարողութիւնը սա հատորին վրայ վատնուած կորովին:

Աւելցուցէք երկու ալ Ցանկ

ա) — Ցասուկ անուններու

բ) — Օսար եւ ռամկական բառերու:

Ու, պատմա-բանասիրական հրատա-րակութեանց այնքան անհրաժեշտ ծանօ-թութիւններ, բաղդատութեանց արդիւնքը, ձեռագրի նմանատպութիւններ (fac-simile), ձեռագրային մանրանկարներէն լուսանկար արտատպումներ. կարճ՝ ամէն ինչ որ ան-հրաժեշտ էր նման հրատարակութիւն մը ընելու կատարելապէս արդիական: Հինները, սերունդ մը երկուք առաջ, սրտագին պիտի ողջունէին ձեռնարկին ծանր բայց գեղեցիկ յաշողուածքը ու պիտի ըսէին

— Տէրը ըլլայ վարձահատոյց, Սրբազան:

Նորերը, տպաւորութիւնով հանգրձն աշ-խատանքին լրջութենէն, տարողութենէն, սիրելով նոյն ատեն այդ անչափանց ին-տաքքորութիւնները որոնց գինն է միշտ ժողովուրդի մը մշակոյթը, վարանոտ պիտի հարցնեն իրենք իրենց

— Ձէլէպին կ'արժէ՞ր սա վաստակը:

Ծանօթ է իմ կեցուածքը «ձեռագիր» երևոյթին առջև: Ատկէ անկախաբար, հե-տագայ վերլուծումը փորձ մըն է պատաս-խանի այդ հարցումին:

Թ. ՕՇԱԿԱՆ

(Մարտի-1939)

Ս. ՅՐԿՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՀԱՆԳԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ Ի ՆՊԱՍԹ ՍԱՆՃԱԳԻ ՀԱՅ ՑԱՆԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ

Ի լուր Սանճագի Հայտնության ծանոթ պայմաններում ներքև արտագաղթին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը կարգադրեց ընդհուպ հանգանակություն մը բանալի Պաշտոնին և Անդրդրդանանի Հայտնության մէջ, Այդ նպատակաւ խմբարեց ու տպագրել հրահանգեց կոյ մը որ կ'երևի Սիմոն ներկայ թիւին մէջ, Սոցառոտ Յի Կիրակին Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ Հոգ. Տ. Կիրակի Ս. Վրդ. կարգադրեց կոյն յոյն եկեղեցւոյ բնակէն և հրաւիրեց հանրութիւնը որ իր նիւթական օժանդակութիւնը բերէ իրենց հայրենի օժանդակութեան հետեւեցած և օժանդակութեան կարօտ արեւակիցներու: Այս առթիւ ծանոց նաև որ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր կարգադրութեամբ կազմուած են յատուկ հանգանակիչ Մասնախումբեր ու կարգաց անդամներու առումները: — Երուսաղէմի համար նշանակուած էին երեք Հանգանակիչ Մասնախումբեր, իւրաքանչիւրը հոգեւորականի մը նախագահութեան ներքև: Ա. Մասնախումբը, որ պիտի գործէր Վանքի շրջանակէն ներս, բաղկացած էր հետեւեալներէ. Տ. Պարգե Վրդ. Վրթանեսեան, Տեարք՝ Ս. Պաղտոսեան, Յ. Եղուպեան, Ն. Արսէնեան: — Բ. Մասնախումբը, որ պիտի հանգանակէր Երուսաղէմի պարիսպէն ներս բնակող ազգայնոց մէջ, կազմուած էր այսպէս. Տ. Վահան Վրդ. Գեորգեան, Տեարք՝ Ո. Սահակեան, Գ. Քուքէեան, Ա. Պէննէեան: — Գ. Մասնախումբը, որ հանգանակութիւն պիտի կատարէր Երուսաղէմի պարիսպէն դուրս, բաղկացած էր ութ անդամներէ, որոնք երկու խումբէր բաժնուէնով կատարեցին իրենց գործը: Առաջին հատուածին անդամներէն էին՝ Տ. Շնորհ Վրդ. Գալուստեան, Տեարք՝ Ե. Գանգալեան, Յ. Տիտիկեան, Ս. Սահակեան, Երկրորդ հատուածին անդամներէն էին՝ Տ. Հմայեակ Աբեղայ ինքնայն, Տեարք՝ Կ. Քաջախեան, Յ. Գալայ-Տեան, Կ. Ղազարեան: — Նշուպէս մէկ մէկ մասնախումբեր կազմուած էին Եաֆա, Հայֆա, և Ամ-ճան: Եաֆայի Մասնախումբի անդամներէն էին՝ Տ. Հայկաներ Աբեղայ Տանիկեան, Ս. Քէոյեան, Ա. Ղազարեան, Տեարք՝ Յ. Իրրլակեան, Յ. Եսայեան, Զ. Թորոսեան, Վ. Յակոբեան, Մ. Քէոյեան, Ա. Այնթապեան: — Հայֆայի Մասնախումբի անդամներէն էին՝ Տ. Պաակ Վրդ. Թուռայեան, Տոքթ. Յ. Թորոսեան, և Տիտ Ա. Փապագեան: — Անդրդրդանանի Մասնախումբի անդամներէն էին՝ Տ. Յակոբ Քնյ. Մալեան, Տեարք՝ Ս. Անթիքանեան, Մ. Գառապեան, Տոքթ. Ս. Էթեմէյեան, Ս. Պալեան, Ա. Տէր Գրիգորեան: — Հանգանակութեան արդիւնքը, ինչպէս կ'երևի ստորև տրուած ցուցակէն, եղաւ գոհացուցիչ և զովելի նոյն իսկ՝ երբ նկատի առնուին Պաշտոնին ներկայ կացութիւնը և հոս տիրող ծանր տնտեսական վիճակը: Ժողովուրդը, միաժամուռ և սիրով բերաւ իր մասնակցութիւնը զերաւանցապէս եղբայրութեան այս գործին: — Հանգանակութիւնը տուաւ հետեւեալ արգիւնքը.

Պ Ա Ղ Վ Ս Ց Ի Ն

ԵՐՈՒՍԱԿԱՂԷՄ

Ա. Մասնախումբ, Վանքի մէջ		
Միաբանութենէն	23.800 Պ. Միլ	
Վանքեանակ ժողովուրդէն	22.900 Պ. Միլ	
		46.700 Պ. Միլ
Բ. Մասնախումբ, Պարիսպէն ներս		22.400 Պ. Միլ
Գ. Մասնախումբ, Պարիսպէն դուրս		
ա) Հատուած	40.200 Պ. Միլ	
բ) Հատուած	38.900 Պ. Միլ	
		79.100 Պ. Միլ
Գումար Երուսաղէմի Հանգանակութեան		148.200 Պ. Միլ

Ե Ա Յ Ա Ե Ի Ռ Ե Մ Լ Է

Դ. Մասնախումբ, Եաֆա	78.620 Պ. Միլ	
Ինքնէն	8.050 Պ. Միլ	
		86.670 Պ. Միլ
Ընդհանուր գումար Պաշտոնին Հանգանակութեան		234.870 Պ. Միլ(°)

Ա Ն Դ Ի Յ ՈՐ Դ Ի Ա Ն Ա Ն

Զ. Մասնախումբ,		
Աման	22.900 Պ. Միլ	
Զարգա	5.720 »	
Քերէք	4.050 »	
Սալիք	2.500 »	
Որոշիք	1.600 »	
Մարմար	1.250 »	
Գումար Անդրդրդանանի Հանգանակութեան		38.020 Պ. Միլ
Համագումար Պաշտոնին և Անդրդրդանանի Հանգանակութեան		272.890 Պ. Միլ

Սոյն գումար Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Օգոստոս 31ին, որկեց Պէյրութի Կեդրոնական Գաղթայնամ Մարմնի նախագահ Գեո. Տ. Պետրոս Արքեպիսկ. Սարահեանի:

(°) Հայֆայի Հանգանակութեան արգիւնքը գեալի հասած:

